अर्वाचीनसंस्कृतम्

(अर्वाचीनसंस्कृतपरकं त्रैमासिकं पत्रम्)

द्वादशवर्षे चतुर्थोऽङ्कः

१५ अक्टूबर, १९९०

प्रधानसम्पादकः

डा० रमाकान्त शुक्लः

एम० ए०, पीएच० डी०, साहित्याचार्यः

सांख्ययोगाचार्यः

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली–११० ०५९

परामर्शदातृ-मण्डलम्

१. आचार्य डा० रमेशचन्द्र शुक्लः
२. आचार्य श्री श्रीनिवास रथः
३. डा० कृष्णकान्त शुक्लः
४. डा० राजेन्द्र मिश्रः
५. डा० उमाकान्त शुक्लः
६. डा० विष्णुकान्त शुक्लः

अर्वाचीनसंस्कृतम् (१२/४)

विषय-सूचिः

विषयः	लेखकः	पृष्ठांकः
१. सम्पादकीयम्		१८७
२. वदत नेतारो मनाक्	डा० रमाकान्त शुक्लः	१८९
३. नेतृकथा	डा० भगवतीलाल राजपुरोहितः	१९३
४. नेतृशतनामावलिः	डा० इच्छाराम द्विवेदी	१९५
५. ग्रीष्मसौरभम्	डा० केदारनारायण जोशी	१९७
६. वर्षाश्रीः	,, ,,	२००
७. ययातिर्शर्मिष्ठीयम्	डा० रामकिशोर मिश्रः	२०३
८. व्रजदर्शनम्	डा० श्री वटोही झा	२१०
९. अपण्डितोऽहम्	श्री प्रभाचार्यः (डा०पी.वी. आचार्यः)	२११
१०. आह्वानम्	,, ,,	२१२
११. धन्या धरायां कलमालिनीयम्	डा० कैलाशनाथ द्विवेदी	२१३
१२. संस्कृतज्ञा मृताः सन्ति न मृतं संस्कृत तथा	डा० रामेश्वरदत्त शर्मा	२१५
१३. सत्यभक्त-दोहावली	श्री शान्तप्रकाशः सत्यदासः	२१७
१४. अभिनवमोहमुद्गरम्	श्री श्रीसुन्दरराजः	२२३
१५. देववाणी-परिषद्वार्ता	रमा शुक्ला	२२७
१६. संस्कृत-जगद्वार्ता	आनन्दवर्धन शुक्लः	२२८

अर्वाचीनसंस्कृतम् (पंजी० सं० 34554/79)

१. प्रकाशनस्थानम्—नयी दिल्ली।

२. प्रकाशनकालावधिः—त्रैमासिकम्।

३. सङ्केतेन सह मुद्रकस्य, प्रकाशकस्य सम्पादकस्य च नाम नागरिकता च—डा० रमाकान्त शुक्लः, भारतीयः, देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९।

४. पत्राधिकारिणां नाम्ना सह सङ्केतः—देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९।

डा० रमाकान्तशुक्ल इति नामाहं समुद्घोषयामि यदुपरिलिखितं सकलमपि विवरणं मम मतौ सत्यमस्ति।

—डा० रमाकान्त शुक्लः
प्रकाशकः, सम्पादकः

७-११-१९९०

सम्पादकीयम्

अर्वाचीनसंस्कृतस्य द्वादशवर्षीये चतुर्थेऽस्मिन्नङ्के द्वादश पद्यरचना एकञ्च एकाङ्करूपकं देववाणी-परिषद्वार्ता संस्कृत-जगद्वार्ता च प्रकाश्यन्ते ।

'वदत नेतारो मनाक्'—इतीयं रचना मया २९.१०.१९९० ई० तारिकायां दिल्ली-उज्जयिनीमार्गे रेलयाने कृता । विगतमासत्रये अस्माकं नेतृभिः मण्डल - आयोगप्रसङ्गेन, रामजन्मभूमि-विवाद-प्रोद्दीपन - प्रसङ्गेन अन्यैश्च कपटकृत्यैः देशोऽयं यां दुर्दशां प्रापितस्तदर्थमस्मादृशैर्निरीहैस्ते कथं क्षन्तव्याः स्युः ! रेलयानानां निरसनैर्निरागसां निग्रहैः, पदे-पदे विभेदस्थापनैः, ग्रामीणानां नागरिकानां च चेतस्सु वैमनस्योद्दीपनैः, दूरदर्शने च स्वभाषणैः राष्ट्रस्य अखण्डतायाः खण्डनैरद्यतननेतृभिः जनादेशदातारो यथा वञ्च्यन्ते तदर्थमेवास्यां रचनायामेते नेतारोऽधिक्षिप्यन्ते । अस्या रचनायाः प्रथमः पाठ उज्जयिन्यां विगतसप्ताहे त्रयस्त्रिंशत्तमकालिदाससमारोहावसरे समायोजिते संस्कृतकविसमवाये २.११.१९९० तारिकायामजायत । दीर्घेयं रचना न काञ्चिद्विशिष्टां व्यञ्जनां निदधाति, अभिधयैव प्रायः सर्वमत्र पृच्छ्यते दिश्यते च । यद्यस्माकं नेतारोऽभिधामपि अवगच्छेयुस्तदाप्यस्या रचनायाः साफल्यं स्यात् । आशास्यते, यत्कोऽपि न कोऽपि जनोऽवश्यमेवैतस्या अनुवादं विधाय नेतृणां कर्णकुहरेषु पातयिष्यति । कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी: यद्यपीदमपि सत्यम्-स्वभावो दुरतिक्रमः इति । अस्माभिः स्थानानुरोधात्केवलं पृष्ठचतुष्टये एवेयं रचना प्रकाश्यते यद्यप्यनेकानि पद्यान्यन्यान्यप्यवशिष्यन्ते; यथा—

आत्मादाहान् वीक्ष्य धरणी कम्पते शोकाकुला ।
किन्तु करुणा नो स्पृशति रे कौटिकाः युष्मान् ! मनाक् ।।

डा० भगवतीलाल राजपुरोहितस्य 'नेतृकथा' अपि उज्जयिन्यां प्रास्तूयत अत्रापि नेतृणां महिमा एव गीयते । 'नेतृशतनामावल्यां' डा० इच्छारामद्विवेदः नेतृणां नामशतकं गायति । डा० केदारनारायणजोशी 'ग्रीष्मसौरभम्' इत्यत्र ग्रीष्मर्तोः 'वर्षाश्रीः' इत्यत्र च वर्षर्तोः सुषमां वर्णयति । एतद्रचनाद्वयम् आकाशवाण्या इन्दौरकेन्द्रात् प्रसारितं जातम् । 'व्रजदर्शनम्' इत्यत्र श्री बटोही झा व्रजभूमेर्दर्शनीयानि स्थलान्यवलम्ब्य वक्ति । उज्जयिन्यामेवास्माकं परिचयः

'प्रभाचार्या' परनाम्ना डा० पी. बी. आचार्येण सञ्जातः। अयं हि महानुभावः आंग्लसाहित्ये निष्णातः, सेवानिवृत्तप्राचार्योऽद्यत्वे 'बी-२६-५, श्रीकृष्णनगरम् गुण्टूर (आं०प्र०)-५२२००६' इत्यत्र निवसति। अयं महानुभावः आंग्लकवीनां वर्ड्सवर्थप्रभृतीनां विचारैरत्यन्तं प्रभावितः। पुनश्च कालिदास-भवभूत्यादीनामपि कवितया भृशमावर्जितः। अस्य 'अपण्डितोऽहम्' 'आह्वानम्' इति कविताद्वये प्रकृतिप्रेम व्यज्यते। अर्वाचीनसंस्कृतस्य पाठकेभ्यः परिचितचरेण डा० कैलाशनाथद्विवेदिना 'धन्या धरायां कलमालिनीयम्' इत्यत्र मालिन्या शोभा वर्णिता। यद्यपि मालिन्याः अप्यद्यत्वे सैव दशा यादृशी शिप्राया यमुनाया गोमत्या अन्यासां च तासां तासां नदीनाम् तथापि सर्वत्र रमणीयतायाः समुत्पादने कवेरधिकारं कश्च्छेमत्तुर्हति ? अत एवात्र सहृदयैर्मालिन्या अतीतशोभा साक्षात्कर्तुं शक्यते। डा० रामेश्वर शर्मा स्वविशिष्टभङ्ग्या 'संस्कृतज्ञा मृताः सन्ति न मृतं संस्कृतं तथा' इत्यत्र संस्कृतज्ञेपूत्साहं सञ्चारयितुमिच्छति। 'सत्यभक्त-दोहावली' इत्यत्र श्रीशान्तप्रकाशसत्यदासः स्वामिसत्यभक्तकृतहिन्दीदोहावृत्तानां संस्कृतदोहावृत्तेष्वेव पद्यानुवादं प्रस्तौति। 'अभिनवमोहमुद्गरम्' इत्यत्र अधिकारी कविः श्री श्रीसुन्दरराजः प्रकृतिसंरक्षणार्थं जनान् प्रेरयति। 'ययातिर्शर्मिष्ठीयम्' इत्यस्मिन्नेकाङ्करूपके डा० रामकिशोरमिश्रेण पौराणिकाख्यानमाध्यमेन स्वजातेः संरक्षणस्य महत्त्वं संकेत्यते।

देववाणी-परिषद्वार्तायां संस्कृतजगद्वार्तायां च संस्कृतसम्बन्धिन्यो वार्ताः प्रदीयन्ते।

अद्यत्वे मुद्रणमत्यन्तं महर्घं संवृत्तम् तथाप्यस्माभिः प्रयत्यते यत्पुरातनमूल्येनैव अर्वाचीनसंस्कृतं पाठकानां कृते सुलभं भवेत्।

अनेनाङ्केन 'अर्वाचीनसंस्कृतं' द्वादश वर्षाणि पूरयते। अस्याङ्कस्य प्रकाशने कश्चिद्विलम्बः सञ्जातः। पाठकाः क्षन्तुमर्हन्ति। सावधानतायामपि-क्वचिज्जातान् मुद्रणदोषान् संशोधयितुमपि ते प्रार्थ्यन्ते।

७-११-१९९०
आर ६ वाणी-विहारः
नयी दिल्ली-११००५९

(डा० रमाकान्त शुक्लः)
प्रधानसम्पादकः

वदत नेतारो मनाक् !

(डा० रमाकान्त शुक्लः, आर ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९)

किं कुरुथ किं वा करिष्यथ वदत नेतारो मनाक् ।
किं मनसि वो वर्तते भो भणत नेतारो मनाक् ॥१॥ध्रु०॥

'अद्य युष्माकं प्रयासैर्देशगौरवमेधते ।'
कश्चिदपि वक्तुं किमिच्छति चिन्तयध्वं रे मनाक् ॥२॥

धर्मजातिग्रामभाषावर्णभेदोद्दीपनैः ।
कीदृशीं कृशरां पचध्वे वदत नेतारो मनाक् ॥३॥

जनमनस्सु द्वेषवह्निर्नवः प्रयासैर्ज्वालितः ।
किमुचितं भवदीयकृत्यं वदत नेतारो मनाक् ॥४॥

छिन्नमुद्यानं भवद्भिः पुष्पगन्धाढ्यं महत् ।
दूयते न च मानसं वो हन्त ! नेतारो मनाक् ॥५॥

नाशितं जनजीवनं पितृसख्यतां नीताः पुरः ।
कारिताः शालाश्च काराः किं न लज्जध्वे मनाक् ॥६॥

रेलयानानां निरसनैर्निग्रहैश्च निरागसाम् ।
किं भवति किं वा भविष्यति ? वदत नेतारो मनाक् ॥७॥

यैर्न दीपाली व्यलोकि स्वादितं न च यौवनम् ।
वैशसात् तेषां न शंकध्वे कथं क्रूरा मनाक् ॥८॥

यौवनं प्रज्वाल्यते, प्रतिभा सतामवहेल्यते ।
जनमतं समुपेक्ष्यते, भद्रा बिभिथ चेतसि मनाक् ॥९॥

नैव काशी नैव मथुरा नाप्ययोध्या नो पुरी ।
नैव चोज्जयिनी विधत्ते वो भयं चेतसि मनाक् ॥१०॥

नृषु नृषु च विद्वेषभावो रोपितो निजभाषणैः ।
येऽप्यवाच्या भवदुदन्ता नोद्विगरति तान् कापि वाक् ॥११॥

सौमनस्याधारभूतां भरतवसुधां नित्यशः ।
कालकूटमयीं कुरुध्वे, किं न शंकध्वे मनाक् ॥१२॥

नित्यमेव क्रूरतानृतछद्मभेदाराधकाः ।
कां गतिं यूयं गमिष्यथ वदत नेतारो मनाक् ॥१३॥

'स्फोटयथ शासथ'—नियमतः खण्डयथ राष्ट्रैकताम् ।
व्रजथ कुह, कुह वा व्रजिष्यथ ? वदत नेतारो मनाक् ॥१४॥
यद्यदाचरथ स्वदेशीये जनेऽत्र प्रत्यहम् ।
किं तदाचरितं कदाचिद् आंग्लकुटिलैरपि मनाक् ॥१५॥
देशसेवां कर्तुमागच्छथ कुरुथ यादृच्छिकम् ।
व्यवहृतिः केयं स्फुरति वश्चिन्तयध्वं रे मनाक् ॥१६॥
निर्धना निर्धनतरास्तैस्तैरभावैः क्लेशिताः ।
आढ्यता नवनूतना वो वन्दनीया किं मनाक् ॥१७॥
क्लिश्यते दुष्यति च शुष्यति भिक्षते रोदिति जनः ।
अत्थ पिबथ स्वपिथ हृष्यथ ! किं न लज्जध्वे मनाक ॥१८॥
वीक्ष्य देशे कुव्यवस्थां वृत्तिकष्टं हिंसनम् ।
निस्त्रपाः क्रन्दथ हसथ वा ? वदत नेतारो मनाक् ॥१९॥
वस्त्रराहित्यं कुपोषणमत्र वापि महार्घता ।
नित्यमग्रे किमिति धावति ? वदत नेतारो मनाक् ॥२०॥
नो कृषध्वे किन्तु कृषकाणां भवन्तोः नायका ।
वीक्ष्य युष्मान् किं प्रसीदति कोऽपि सन्ना भुवि मनाक् ॥२१॥
अर्थयन्तारोऽपि यूयं धर्मगुरुगुरवस्तथा !
काममोक्षविचारका अपि ! बिभिथ रे चेतसि मनाक् ॥२२॥
उपचिताः खलु यैर्भवन्तस्ते भवद्भिर्लुण्ठिताः ।
रे प्रजातन्त्रस्य हन्तारो बिभिथ लोकान्मनाक् ॥२३॥
लुञ्चिता न्यायालया जनता वराकी लुञ्चिता ।
किमपरं भो लुञ्चयिष्यथ वदत नेतारो मनाक् ॥२४॥
अहह ! सज्जनता भवद्भिर्लुण्ठिता व्यापादिता !
लोकयथ भो लोकयथ कीर्तिं स्व नेतारो मनाक् ॥२५॥
देशसेवा लुण्ठनापर्यायभूता वो मते ।
किं न पश्यथ नैजचरितं ? वदत नेतारो मनाक् ॥२६॥
विश्ववन्द्यं शान्तिदूतं चैकनीडं यत्सताम् ।
भारतं तत्कथं लुञ्चथ, वदत नेतारो मनाक् ॥२७॥

भङ्क्थ चित्तं भङ्क्थ वित्तं भङ्क्थ विश्वासं नृणाम् ।
किं न नैजं भङ्क्थ गर्द्धं वदत नेतारो मनाक् ॥२८॥

चोरयथ जनसौमनस्यं चोरयथ जनजीवनम् ।
चोरयिष्यध्वे स्वकीयं भ्रष्टकृत्यं किं मनाक् ? ॥२९॥

किन्नु परवञ्चनविधिज्ञा मातृभूपरितापकाः ।
नरकरचनापाटवं वो नो दुनोति मनो मनाक् ? ॥३०॥

यत्र यत्रालोक्यते शान्तिर्भवद्भी रक्षिता ।
उप्यते कलहस्य बीजं तत्र, जिह्रोथ न मनाक् ॥३१॥

गिरथ कोषं गिरथ पदवीं गिरथ सर्वं सुविधया ।
किं स्वतृष्णामपि गरिष्यथ ? वदत नेतारो मनाक् ॥३२॥

तनुथ देशे सङ्कटं कलहं तथातङ्कं स्वतः ।
किं न तनथ स्वीयचेतसि राष्ट्रभक्तिं रे मनाक् ॥३३॥

चिन्तयथ नित्यं स्वकीयं हितमपरिमितमेव रे !
चिन्तयध्वं देशहितमपि लोलुपा यूयं मनाक् ॥३४॥

युष्मदीयैर्नित्यकृत्यै राष्ट्रदेवी लज्जिता ।
निस्त्रपा जीवथ न मज्जथ चुलुकवारिणि रे मनाक् ॥३५॥

हिंसया अनृतेन पैशुन्येन भवतां जीविका ।
कोऽपि सम्बन्धोऽस्ति किं सत्यश्रमाभ्यां वो मनाक् ?॥३६॥

सन्ति ये लालाटिका आस्थाननलिनीका बकाः ।
कुत्र युष्मान् पातयेयुश्चिन्तयध्वं रे मनाक् ॥३७॥

पादयोः प्रणिपत्य घोणाघर्षणं कृत्वा मुहुः ।
याचितं यन्मे मतं तस्यादरं रक्षत मनाक् ॥३८॥

दूरदर्शनतन्त्रतो लब्ध्वा विभुत्वं प्रत्यहम् ।
भाष्यते यदनर्गलं रे वित्थ तस्यार्थं मनाक् ॥३९॥

मनसि वचसि च कर्मणि प्रविरुद्ध्यते यैः प्रतिपलम् ।
सन्ति सन्तो वै कियन्तो वोऽतिरिच्य वदत मनाक् ॥४०॥

नैककविभिर्नवपुराणैर्यस्य महिमा गीयते ।
भारतं तत्किं न रक्षथ, वदत नेतारो मनाक् ॥४१॥

यस्य रक्षायै भटा उत्साहिनः खेः भुवि जले ।
यूयमपि तद्देशरक्षार्थं कुरुत यत्नान् मनाक् ॥४२॥

येऽप्यपश्यन्नेकतायामेकतां भारतभुवि ।
भवत तेऽपि भो कृपालव आत्मपूर्वजनृषु मनाक् ॥४३॥
'यातु देशो ह्यन्धकूपे रक्षितं स्यान्मे मतम् ।'
इति विचारपरम्परां स्वां त्यजत नेतारो मनाक् ॥४४॥
चिनुथ यूयं पूर्वजानां दुर्गुणानेव, क्षणम् ।
सद्गुणानपि किन्तु तेषां चिनुत नेतारो मनाक् ॥४५॥
किं तुदध्वे राष्ट्रदेवं किं तुदथ देशावनिम् ।
संस्कृतिं नः किं तुदध्वे वदत नेतारो मनाक् ॥४६॥
किं कृतघ्नैर्लप्स्यते कीर्तिर्यशो वा निस्त्रपैः ।
मनसि चिन्तयथ क्वचिद् एकान्त आसीना मनाक् ॥४७॥
शासनासन्दीमवाप्य व्रजत नो गर्वं क्षणम् ।
आगते विपरीतकाले कोऽपि रक्षति किं मनाक् ॥४८॥
ये समागच्छन्ति भङ्क्तुं वोऽभिमानं द्वारि वः ।
किं नु शक्ष्यथ रोद्धुमेतान् ? वदत नेतारो मनाक् ॥४९॥
किरथ जनसम्मर्दं निरागसमात्मनोऽहङ्कारतः ।
किमित तच्छक्ति करिष्यथ वदत नेतारो मनाक् ॥५०॥
ध्वसितुं मे भारतं यूयं स्थिता यदि तत्पराः ।
निश्चितं यूयं विनंक्ष्यथ, सावधाना रे मनाक् ॥५१॥
प्राक्तना नेतार आसंस्त्यागशीलाः प्रायशः ।
अद्यतनेतार आध्वे तत्सदृक्षाः किं मनाक् ? ॥५२॥
ते मृता अपि पूजनीया यैर्हि देशः सेवितः ।
जीविता अपि किन्तु यूयं पूजनीयाः किं मनाक् ॥५३॥
भारभूता मातृभूमेर्यूयमेतन्मे मतम् ।
अत्र किं ब्रूते मनो वो वदत नेतारो मनाक् ॥५४॥
अद्य युष्माकं सुकृत्यैर्नित्यनूतनशोभनैः !
लोक्यते यद्दिग्दिगन्तं तद्यशः पश्यत मनाक् ॥५५॥
ये कविस्मन्या यशो वो दूषयन्ति धिगस्तु तान् !
न्याय्यमार्गान्न स्वकीयात् प्रविचलत धीरा मनाक् ॥५६॥
उपकृतं बहु तत्र किं कथ्येत जीवत रे चिरम् ।
कुत्र वो दिव्यं यशः स्वल्पाक्षरा क्व च मेऽत्र वाक् ॥५७॥

★

नेतृकथा

(डा० भगवतीलाल राजपुरोहित: विलोटोपुरा, उज्जैन)

एकदा भारते वर्षे निर्वाचने समागते ।
मतदातारमेवन्तु प्रजगाद प्रबोधक: ।।१।।

अस्मिन्निर्वाचने काले मञ्चा: क्रोशन्ति सर्वदा ।
परस्परं विपक्षास्ते नित्यं कुर्वन्ति गर्हणाम् ।।२।।

परनिन्दानदीक्षणा ये निजशंसापरास्तथा ।
छलशक्तिप्रचण्डा ये तेषां निर्वाचने गति: ।।३।।

केन दलेन सम्बद्ध: पताकाभिश्च चीयते ।
प्रयाति जनसम्मर्द: प्रचाराय दिवानिशम् ।।४।।

येन दलेन ये चापि सम्बद्धा मानवास्तथा ।
ते कुर्वन्ति सदा तस्य मनोवाक्कर्मभि: कथा: ।।५।।

वाहनेषु च वीथ्यां च राजमार्गे गृहेषु च ।
वाक्यानि च चिह्नानि चोत्कुर्वन्ति पदे पदे ।।६।।

केचिन्निर्वाचने सत्यं वित्तहस्ता विशन्ति च ।
उत्तिष्ठन्ति च तिष्ठन्ति केचिदुपविशन्ति च ।।७।।

आश्वासनप्रगल्भा ये ये धृतप्रतिशीर्षका: ।
मकराश्रुमनोज्ञा ये ताञ्जानन्ति न के जना: ।।८।।

विज्ञापनप्रलोभैर्ये समाचारप्रचारका: ।
निन्दास्तुतिमिषेणेमे स्वार्थसिद्धिपरायणा: ।।९।।

इमे कंणादा वित्तेषा भूत्वा सिंहासनादृता: ।
विपक्षा: कपिलायन्ते जनादेशेन सत्वरम् ।।१०।।

उत्कोचाञ्चितवित्तेशाश्चमसप्रार्थनापराः ।
स्थानान्तरप्रसिद्धाश्च कूर्मचर्मधृतस्तथा ॥११॥

आश्वासनमहाप्रज्ञाः क्रकचाः कण्ठकर्तने ।
द्विजिह्वा जिह्मगा नित्यं मधुरास्या विषाञ्चिता ।१२।

सरलो जिह्मतां याति मनोज्ञोऽपि विषाञ्चितः ।
सुपुष्टोऽपि च यो दुष्टः क्षपानाथः क्षणोत्तमः ॥१३॥

आयान्ति ते विलम्बेन कण्ठमालाश्च तुन्दिलाः ।
पदवित्तमदामत्तास्तेषां कासायते जगत् ॥१४॥

उपेक्षन्ते जनान् सर्वान् समयं न स्मरन्ति ते ।
विस्मरन्ति न किं किं ते स्वार्थान् स्मरन्ति सर्वदा ॥१५॥

यः कुलीनोऽकुलीनोऽपि योऽपंडितोऽपि पंडितः ।
अविद्योऽपि सुविद्योऽयमधार्मिकोऽपि धार्मिकः ॥१६॥

उद्घाटनपरो नित्यं शिलान्यासविशारद ।
विदेशेषु च देशेऽपि यः प्रयाति पुनः पुनः ॥१७॥

विदेशांश्च स्वदेशं च विमानादेव पश्यति ।
विस्मरति पृथिव्याश्च गन्धं सर्वार्थसाधकम् ॥१८॥

वारिप्लवं विनाशञ्च विमानादेव पश्यति ।
स स्पृशति न तान् देशान् स्पर्शदोषभयादिव ॥१९॥

महाकविः कवीनां यो विद्यावृक्षकुठारकः ।
अमन्त्रज्ञोऽपि मञ्चस्थो व्याख्याननिरतो भवेत् ॥२०॥

दलाधारोऽपि निश्चिन्तः वातस्पर्शेन पत्यते ।
अश्रुबिन्दुर्यथा नेत्रे मुखरेखां करोति वै ॥२१॥

इमां नेतृकथां नित्यं ये पठन्ति दिवानिशम् ।
तेषां मनोव्यथा सर्वा दूरीभवति नेतृजा ॥२२॥

नेतृशतनामावलिः

(डा० इच्छाराम द्विवेदी, १२/१६७, पंजाबी कालोनी, मैनपुरी, उ० प्र०)

शुभ्रवस्त्रान्वितं नित्यं कृष्णकर्मरतं सदा ।
विघ्नबाधादिकर्तारं नेतृवर्गं समाश्रये ।।१।।
भूतप्रेतवदाभासैः खलैर्युक्तं सदाशिवम् ।
भक्ष्याभक्ष्यसमं चित्ते नेतारं प्रार्थयाम्यहम् ।।२।।
सर्वकारालयेऽगाधे सर्पन्तं निर्भयं सदा ।
महाधिकारिभिः पूज्यं नेतारं प्रणमाम्यहम् ।।३।।
देशेऽस्मिन् कार्यव्यग्राणां जनानामार्तचेतसाम् ।
कार्यनिष्पादनायैव नेतृस्तोत्रं कृतं मया ।।४।।

—अथ ध्यानम्—

घोराकारं हसितवदनं शुभवस्त्रं वसानम्;
मायालिप्तं परमरसिकं निर्गुणं ब्रह्मभूतम् ।
ताम्बूलाक्तद्विजगणयुतं निग्रहानुग्रहाब्धिम्,
वन्दे नित्यं विकटचरितं नेतृवन्दं विचित्रम् ।।५।।

—अथ नामावलिः—

ॐ अहितोऽधर्मसहितश्चापावनो दुर्गमो महान् ।
न्यायहीनः सदादीनः स्वार्थान्धोऽपाकशासनः ।।६।।
कृष्णकर्मानुकारी च कृष्णलीलारतोत्सुकः ।
कृष्णनामा कृष्णधामा कृष्णवार्ताप्रियः खलः ।।७।।
कार्यकर्ता कार्यहर्ता कार्यविघ्नविनाशकृत् ।
अधिकारिनमस्कर्ता कार्यालयविनाशनः ।।८।।
छिन्द्रान्वेषी सदा द्वेषी कार्याकार्याविचारकः ।
राजनीतिकृमिः भ्रष्टोऽमानुषः सर्वभक्षकः ।।९।।
चपलश्चाटुकारश्च भाषणशास्त्रपण्डितः ।
आश्वासनप्रदो नित्यं वंचको जनसेवकः ।।१०।।
सत्ताराधको धीमान् क्षुद्रबुद्धि प्रदूषकः ।
विप्लवी खण्डकर्ता च धनहर्ताऽशुचिः सदा ।।११।।

दुष्टः पुष्टोऽशुभो हृष्टः राष्ट्रभोक्ता स्मिताननः ।
कितवः कामकीटश्च नीतिशून्यो गतव्यथः ॥१२॥

दंगी भंगो सदानङ्गी क्रूरसंगी महाखलः ।
सेविताखिलतन्वङ्गी सुरापो च विनष्टधीः ॥१३॥

देशवार्तारतः पापी देशद्रोहरतोऽशिवः ।
देशवित्ताशनो देशविखण्डनपरायणः ॥१४॥

जनतानन्दहर्ता च जनतादुःखकारकः ।
जनतासेवको जनतापापनोदनभाषकः ॥१५॥

ध्वजग्राही दलध्वंसी षड्यन्त्रप्रियः सदा ।
मृदुभाषो विषदंष्ट्रश्च फणाटोपी भुजङ्गमः ॥१६॥

रमणीजनसंसक्तः कामिन्युद्धारकारकः ।
शास्त्रविद्वेषकर्ता च स्वच्छन्दोऽकाण्डताण्डवः ॥१७॥

क्रोधी लोभी महादम्भी प्रशंसनपरायणः ।
आन्दोलनपुरोधा च छात्रसंघसमर्थकः ॥१८॥

गुण्डातत्त्वसमायुक्तः गुण्डातत्त्वहिते रतः ।
गुण्डाक्षेत्रे महागुण्डा नम्रेष्वपि च शीलवान् ॥१९॥

हिताहितसमो लोके आत्मनो हितसाधकः ।
मन्त्री विधायको नेता सांसदो कथ्यते बुधैः ॥२०॥

अर्थकामसमाहर्ता कारकः सर्वकर्मणाम् ।
कारयानविहर्त्ता च भर्ता स्वस्यैव नित्यशः ॥२१॥

—अथ फलश्रुतिः—

नेतृनामशतं यस्तु पठेत्प्रातः प्रहर्षितः ।
नेतृदेवप्रसादेन कार्यसिद्धिं लभेन्नरः ॥२२॥

लोके संसिद्ध्यते सर्वं परलोकं च विनश्यति ।
मनः पापं समाप्नोति नेतृस्मरणे कृते ॥२३॥

श्रद्धया यस्तु कुरुतेऽहर्निशं नामकीर्तनम् ।
राजनीतौ स नेता स्यात् नेतृजनकृपावशात् ॥२४॥

इति श्रीभारतीयनेतृकुलकलंकमहापुराणान्तर्गतं कलिनेतृ-शतनामस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

ग्रीष्म-सौरभम्

(जोशी डा०केदारनारायणः, उज्जयिन्याः)

र्रवि दृष्ट्वाऽकाशे प्रखरकिरणादृश्यवपुषं
दिशो धूलीपृक्ताः शिशुहरिणयूथैरनुसृताः ।
समीरैस्तप्ताङ्गैर्व्यथितवपुषं पुष्पलतिकाम्
लताकुञ्जोत्पाती वदति पवनः स्मेरनयनः ॥१॥
कपोले कान्तानामरुणकिरणैः पाटलरुचौ
समुद्भूतस्वेदोदकबहलमुक्ताश्च निदधत् ।
जनान् धारागेहैर्मलयनिलयाभैश्च सुखयन्
प्रिये, प्राप्तो ग्रीष्मो युवजनविनोदाम्बुधिरयम् ॥२॥
जनाः शीघ्रं भुक्त्वा मसृणितकरे भामिनि रवौ
वसाना वासोऽच्छं मदिरनयनाभिश्च सहिताः
उशीरोदोत्सिक्त-व्यजनचलहस्ता गृहतलम्
रमन्ते पुष्पौघैः सुरभितपयःपायिन इमे ॥३॥
युवानः कान्ताभिर्विमलमृदुवासोभिरधुना
चला मन्दं प्रोद्यत्पुलकमृकुलाभिश्च सहिताः ।
मुहुर्दूरासक्तिव्यथितवलनाभिः प्रियतमे
निकुञ्जान् सेवन्ते दलशमिततीव्रोष्मरजसः ॥४॥
बहिर्देशे स्थातुं प्रखररविसन्तापितभुवा-
वशक्तः कुञ्जेऽस्मिन् झटिति मदनोऽलीयत प्रिये !
कथं वाऽगत्याऽस्मिन् शमितपरितापाश्च तरुणाः
भजन्ते वामाभी रुचिरसुरतं पश्य सुमुखि ॥५॥
प्रिये सन्तप्ताङ्गाः परभृतमुखाः पक्षिण इमे
रुवन्त्यत्रामन्दं श्रवणमधुरं शान्तवपुषः ।
भवेत्साहित्यं मे कुसुमसमयः शान्तिमगमत्
रतेरित्थं चिन्ता कथय कथमद्यास्ति तव सा ॥६॥

हरिण्यस्तप्ताङ्ग्यः श्रमविवृतमुख्यः शिशुयुताः
पिपासातिव्यग्राः कथमपि शनैः प्राप्य सलिलम् ।
चिरं स्थाने पीत्वाऽत्र खलु निवसन्ति प्रियतमे
महान् लाभोऽयं त्वन्नयनसमवस्त्वीक्षणमपि ॥७॥
पिको मित्रस्यायं नवविरहदुःखी सखिमधोः
सकृद्दुःखं यायादिति न खलु सन्तापयति तम् ।
प्रभास्तीर्णे शैले सुखयति च संस्थाप्य पवनैः
दयालूनां चित्तं कुसुममृदुलं दुःखिनि जने ॥८॥
प्रिये, तप्ताः सर्वे गहनपशवः शीतसलिले
स्थले वृक्षाकीर्णेऽद्य सुखमयि तिष्ठन्ति सुखतः।
मृगेन्द्राद्या हिंस्त्राः प्रखररवितेजोहतदृशः
गुहासु क्लिन्नासु प्रकटतिमिरासूज्झितगताः ॥९॥
वराहाणां यूथं प्रखररवितापाकुलतनुः
परं क्रुश्यद्दुःखात् शिशुसहितमुन्मुक्तगहनम् ।
सरो लब्ध्वा धावन्मृदुलतरपङ्कं कथमपि
प्रिये, तस्याधस्तात् कृतसलिलपानं वसति च ॥१०॥
प्रिये नक्रग्राहप्रमुखजलजीवा अतिबलाः
रवेस्तापं तीक्ष्णं नवमसहमाना विकलिताः ।
तडागस्याऽधस्तात् कुसुम मृदुपङ्काश्रितमुखाः
श्वसन्तो वर्तन्ते कथमपि समं मत्स्यनिवहैः ॥११॥
लुलायानां वृन्दं विकटपृथुशृङ्गोच्चयशिरः
विधुन्वत्कान्तारात् द्रुमसलिलशून्याद्रविकरैः ।
प्रतप्तं स्व स्त्रीभिः सहितमति धावत्पथि सरः
प्रिये लब्ध्वा सान्द्रं मुदितमधुना जायत इदम् ॥१२॥
क्वणत्कान्ताश्रोणीकनकरशनाः शिञ्जितरवाः
विलासाङ्घ्रिक्षेपा मृदुलतनवो रक्तचरणाः ।
उषीरादायान्तो रविकिरणतप्ताश्च सरसीम्
प्रिये निन्दन्त्यार्ताः सुमुखि, सविलासां गतिमिमाम् ॥१३॥

समायाताः कल्ये सह च मृगयालुब्धपुरुषैः
प्रिये श्वानो दीर्घाः शशशहरिणभक्ष्याः शशमृगान् ।
परं भुक्त्वा तृप्ताः प्रसृतचलजिह्वं तरुतले
श्वसन्तस्तिष्ठन्ति स्वजननिवहैः सार्धमधुना ॥१४॥

प्रिये मध्याह्नेऽस्मिन् प्रखररविसन्तापितवनात्
द्रुतं धावन्दीनो कथमपि शनैः पादपमगात् ।
परं दृष्ट्वा तत्र श्वगणमतिघोराकृतिमिमं
शिवावृन्दं त्रासादपरशिखिनं धावति पुनः ॥१५॥

नलिन्या व्याकोशाब्जपुटमधु पीत्वाऽद्य नितरां
सुगन्ध्यर्कः कामं सुतनु मधुमत्तः स्वकिरणैः ।
जपापुष्पारक्तैर्दहति रुचिरं सर्वभुवनं
मदोन्मत्तानां किं रुचिरमथवाऽसुन्दरमिह ॥१६॥

प्रभातादारभ्यारुणकिरणसन्तापितमिदं
जगत्कान्ताकान्तस्तनयुगकपोलान्स्वकिरणैः ।
सुधास्नुद्भिः शीतैर्व्यथितजनकं शीतयति वा
परस्यार्तिं सन्तः सपदि च हरन्त्येव विमलाः ॥१७॥

निशम्येमा वाणीरमृतमयगात्रैर्विधुकरैः
स्फुटैर्जातीपुष्पैर्नलदसलिलैः फुल्लकमलैः
शिलाभिः शीतांशोः शमितरविसन्तापवपुषं
पतिं धृत्वा कण्ठे किसलयशयेऽशेत रमणी ॥१८॥

प्रियः सोऽपि प्रेम्णा किसलयकरेणैव परितः
स्पृशंस्तस्या गण्डे नवकुचयुगे पाटलरुचौ ।
विचुम्बन्बिम्बौष्ठं सदयमखिलं दीप्तमदनः
विचित्रं चिक्रीड प्रथमवयसोऽन्यत् किमु फलम् ॥१९॥

*

वर्षा-श्रीः

(जोशी डा० केदारनारायणः, उज्जयिन्याः)

विद्युत्खाटकहारभूषिततनूमंभोदपंक्तिं चलाम्
दृष्ट्वा वारितुषारशीतमरुतः स्पृष्ट्वा च कुञ्जे वने ।
क्रीडद्गोपवधूरतिश्रमनुदं वेणुं प्रियं वादयन्
राधां मन्मथकातरां वच इदं प्रोवाच तुष्टो हरिः ॥१॥

राधे पश्य पयोधरा धृतिमुषो यूनां स्मरोत्तेजकाः
जीवद्धार-पयोमुचश्च-चपला सौवर्णहाराङ्किताः ।
एते यद्यपि ते पयोधरसमा अन्यै। गुणैः प्रेयसि !
काश्यं केवलमेकमेव तनुतेऽधस्तादिमानुत्तमान् ॥२॥

मूर्च्छत्यः पथिकाङ्गना घनरवं श्रुत्वा स्मरोद्बोधकम्
शापालीं ददति प्रिये तत इमे मेघा नु कृष्णाङ्गकाः ।
एते तेऽपि पयोधराः प्रतिदिनं विध्यन्ति चेतांसि नः
यूनां पूर्ववदेव सुन्दरतरा आश्चर्यमेतन्ननु ॥३॥

राधारम्यकुचैः समा वयमपि श्रेष्ठैर्गुणैर्यद्यपि
अस्मांस्तुल्यरुचो विहाय विरुचः प्रेम्णा तु तानिच्छति ।
जम्बू-मेचकरोचिरेष भगवान् कृष्णस्तथापि प्रिये
इत्यालोच्य रुदन्ति वारिपतन-व्याजेन मेघा अमी ॥४॥

वीक्ष्येयं भगिनीधरा प्रियसुतान् बीजाङ्कुरान् कोमलान्
राधे तापितभूतले रविकरैः शुष्कीकृतान् लुण्ठतः ।
मात्रोत्सङ्गतले दयालुहृदया द्यौः कामिनी मुञ्चति
कामं स्वीयपयोधरैर्मधुपयः शश्वत् पयःपूरितैः ॥४॥

प्रादुर्भूतहरित्-तृणालि-वसन - प्रच्छादिताङ्गीमिमाम्
राजत्-पङ्कज-कोरकस्तनतटीं पुष्पोच्चयालङ्कृताम् ।
दृष्ट्वा भू-युवतिं नु कामुक इवाकाशप्रियो मुष्टिना
वर्षाबिन्दुमिषेण मौक्तिकचयं राधे क्षिपत्यातुरः ॥६॥
वर्षाघर्मजलाविलाङ्गलतिकां निर्निद्रपद्मस्तनीम्
वक्रीभूत-पलाश-कोरक-नखश्रेणीलसद्गण्डकाम् ।
बद्धश्वाससमीरणां च धरणीमाशंक्य भामामिव
मेघस्ताडयति प्रियेव कारका क्षेपच्छलेनाधुना ॥७॥
राधे श्यामतनूनमूञ्जलधरान् संवीक्ष्य यन्मानसे
वात्याभिः परिचालितांश्च सहसा शङ्काद्य सञ्जायते ।
आदायोदयवारिधेर्हि सलिलं नाकं प्रति प्रस्थिताः
नागानां किमु पंक्तयो निगडिताः सौवर्णदाम्ना परम् ॥८॥
ग्रीष्मादित्य-मयूखतस्करगणा एकाकिनीं मेदिनीम्
दृष्ट्वा फुल्ललतादिभूषणगणं सम्पीड्य निन्युर्बलात् ।
क्लिष्टां वीक्ष्य विषुष्कगात्रवदनां मेघाः स्वसारं गृहे
मुञ्चन्तोऽश्रुजलं हि मञ्जुलरवेणाश्वासयन्तीव ताम् ॥९॥
यस्या या नवमल्लिकाकुसुमवच्चैत्राम्रपर्णोपमम्
प्रातर्भिन्नसरोजमध्यमृदुलं राधेऽस्ति पादाम्बुजम् ।
सा राधा परियाति कुञ्जगहने श्रुत्वा प्रिये क्रीडितुम्
मेघैर्वारि निषिच्य धूलिमृदुलः पङ्कः समुत्पादितः ॥१०॥
मेघानां समये प्रबुद्धमदने द्यौः कामिनी भामिनि
रात्रौ प्रोषितभास्करोत्तमधवाम्लाननानाराधिके ।
अप्राप्तेन्दु-विटा पयोधरयुगार्त्या पीडिता रोदिति
स्त्रीणां प्रोषितकामिनां नियमतः कामज्वरो वर्धते ॥११॥
एष त्वन्मुखशोतरश्मिमधुना पत्रावली-भूषितम्
श्रोत्रोल्लोलमणिं सुधाविरचितोष्ठालङ्कृतं सुन्दरम् ।
भिन्नेन्दीवरलोचनं कटकुचे दृष्ट्वा कलङ्की परम्
लज्जाव्याप्तमनाः पयोदपटलेऽन्तर्याति राधे जवात् ॥१२॥

श्रावं श्रावमिदं मुकुन्दवचनं शृङ्गारपूर्णं तथा
दर्शं दर्शमिदं पयोदपटलच्छन्नं नभः सर्वतः ।
स्पर्शं स्पर्शमिमं तुषारसहितं वायुं स्मरोत्पीडिता
घ्रायं घ्रायमिमं परागमथ सा कण्ठेऽपतच्छ्रीहरेः ॥१३॥

रम्यस्त्रीगणवेष्टितोऽपि भगवान् क्रीतो गुणै राधया
भक्तानां परिपालको झटिति तामङ्के निधाय स्वयम् ।
नानाकेलिगणैस्तुतोष युवतीं प्रद्युम्नतातो हरिः
सोऽयं तोषयतु प्रियं हि सकलं कुर्वन्सदा वो बुधान् ॥१४॥

ययातिशर्मिष्ठीयम्

[रचयिता—डा० रामकिशोर मिश्रः, संस्कृतविभागाध्यक्षः, महामना-मालवीय महाविद्यालयः, खेकड़ा-२०११०१, मेरठ (उ०प्र०)]

मथ्नाति रतये नित्यं जगत्प्राणिमनांसि यः।
पातु सर्वस्य दाम्पत्यं पञ्चबाणः स मन्मथः॥

[नान्द्यन्ते]

सूत्रधारः : आर्यः विद्वत्परिषदियं केन दर्शनीयेन रूपकेनानुरञ्जनीया ?

उपसूत्र० : श्रीमन् ! किं स्मृतिरपि नास्ति ? अधुना भवता समाज्ञप्तोऽहं श्रीमता विद्यावाचस्पतिना विविधरूपक-कर्त्राऽऽचार्यरामकिशोरमिश्रेण प्रणीतं ययातिशर्मिष्ठीयं नामैकाङ्करूपकमभिनाययितुं सुपात्रैः।

सूत्रधारः : आमेवं स्मृतम्, तत्त्वया सम्यक्कारितः पात्राणामभिन-याभ्यासः ?

उपसूत्र० : आं श्रीमन् ! तत्सर्वं सुसम्पन्नम्।

सूत्रधारः : पुनरयं को विलम्बो भद्र !

उपसूत्र० : तद्रूपकं प्रदर्शयितुं भवदादेशोऽपेक्ष्यते मान्यवर्य !

सूत्रधारः : तद्भद्र ! प्रारभ्यताम्, नैव किञ्चिद् विलम्ब्यताम्।

उपसूत्र० : पश्य, पश्य श्रीमन् ! तत्र कश्चिद् आलाप इव श्रूयते।

[स्थानम्—खाण्डवप्रस्थशासकस्य राज्ञो ययातेः प्रतिष्ठानपुर-प्रासादः। विवाहं कृत्वा समानीतया दैत्यगुरुशुक्राचार्यस्य पुत्र्या देवयान्या सह दासीरूपेण समागता दैत्यराजवृषपर्वणः सुता शर्मिष्ठा ययातेरुपपत्नीत्वं गता तस्य शयनकक्षमलङ्करोति।]

(ततः सर्वे पश्यन्ति। पटः उत्सरति।)

[ततः प्रविशतो ययातिः शर्मिष्ठा च।]

ययातिः : प्रिये शर्मिष्ठे ! मम पार्श्वमागच्छ। देव्या देवयान्या सहा-ऽऽगता त्वं ममोपपत्नी भवसि। पुनस्ते किं भयम् ? यत्त्वं

मम समीपं नाऽऽयासि । [कामभावनया तां स्वपार्श्वे समाह्वयति ।]

शर्मिष्ठा : महाराज ! यदा भवानाह्वास्यति माम्, तदाऽहं भवतः समीपं कथन्नाऽऽयास्यामि ? परमत्र देव ! देवयानीभयं भवत्सकाशं गन्तुं मां बाधते ।

ययातिः : मा भैषीः । देवयानीभयं स्वहृदयाद् दूरीकुरु देवि ! सा तु साधारणब्राह्मणपुत्री वर्तते, परं त्वमसि राजपुत्री, पुनश्चाऽहमस्मि राजा । आवयोर्द्वयोस्तव मम च दाम्पत्यं सुखदायि भविष्यति । आगच्छ देवि ! भयं त्यज । [इति कथयन् शर्मिष्ठायाः पाणिं गृहीत्वा शयनकक्षं प्रविशति ।] प्रिये ! त्वन्तु दैत्यराजवृषपर्वणः सुताऽसि, देवयानी च साधारणब्राह्मणपुत्री विद्यते, पुनस्त्वयाऽस्याः सेविकात्वं कथमङ्गीकृतम् ? कथय देवि !

शर्मिष्ठा : राजन् ! भवतैका साधारणविप्रात्मजा कथं स्वराज्ञी कृता ? एतद्विधाने यत्कारणं भवत्समक्षमासीत् तादृशमेव कारणं मदीयपितृचरणगतिवाधकमभवत्, येन मयाऽस्याः सेविकात्वं स्वीकृतम् ।

ययातिः : सुभगे ! तत्कतमं कारणमासीत् ? येन वशीभूता त्वं राजसुताऽपि तस्याः सेविकाकार्यमूरीकृतवती । अहमपि तत् कारणं श्रोतुमिच्छामि । कथय प्रिये ! कथय ।

शर्मिष्ठा : श्रूयतामार्यपुत्र ! भवताऽहं पत्नी कृता । मह्यं राज्ञीमानो दत्तः । तदहं तत्कारणमवश्यमेव भवन्तं श्रावयिष्यामि । श्रूयताम्-"एकस्मिन्दिनेऽहं सा चाऽऽवां सरः स्नातुमगच्छाव । तत्राऽहं सरस्तटे स्वराजकीयपरिधानमुत्तार्य न्यक्षिपम् । देवयानी स्नात्वा मे वस्त्राणि परिधृतवती ।"

ययातिः : पुनस्तत्र किमभूत् ? कथय देवि !

शर्मिष्ठा : महाराज ! पुनरावयोरित्थं वाग्युद्धमभवत् ।

ययातिः : कथङ्कारं देवि ?

शर्मिष्ठा : श्रूयतामित्थम्—
"देवयानि ! त्वया मे वस्त्राणि कथं परिधृतानि ?"

देवयानी : "शर्मिष्ठे ! त्वदीयं परिधानं धारयित्वाऽहं स्वशरीराऽऽभां पश्यामि। राजकीयपरिधानावृताऽहं कीदृशी भवामीति।"

शर्मिष्ठा : "अधुनाऽहं किं परिधास्ये देवयानि !"

देवयानी : "आगच्छ सखि ! सरोवराद् बहिर्भूय मम वसनानि परिधत्स्व। पश्यामि, मम वस्त्रपरिवृता त्वं कीदृशी भवसि ? आगच्छ सखि ! मम वसनानि धारय।"

शर्मिष्ठा : "देवयानि ! त्वं कथनेनापि न लज्जसे, यदहं राजपुत्री तव साधारणवस्त्राणि धारयानि ? यदि त्वं राजकीयपरिधानमेव धारयितुमिच्छसि, तत्त्वया भिक्षुकब्राह्मणवंशे कथं जन्म गृहीतम् ?"

देवयानी : "शर्मिष्ठे ! त्वं मे पितरं भिक्षुकं कथयसि ?"

शर्मिष्ठा : "कथय, तव पिता भिक्षुकादन्यः कोऽस्ति ?"

देवयानी : "यदि मे पिता भिक्षुकोऽस्ति, तत्तव पिता दैत्यराजस्तस्य चरणकमले कथं स्पृशति ? त्वया मम पितुरवज्ञा कृता। अस्याऽपमानस्य दण्डं प्राप्यसि।"

शर्मिष्ठा : "त्वं काऽसि दण्डदात्री ? दण्डस्तु मम पित्रा प्रदीयते। किं तव पिता राजा ? राजा तु मे पिता वर्तते। तव पिता तु मम पितुर्याचकोऽस्ति। मम गृहात्पितुः पार्श्वाच्च धनधान्यादिवस्तूनि स गृह्णाति। तव पिता वस्तूनि याचितुं मम जनकसमीपमायाति। मम पिता तु तव पितुः समीपं न याति। कथय देवयानि ! को महान् ? मम पिता तव पिता वा ?"

देवयानी : "शर्मिष्ठे ! महांस्तु मम पितैव। मम पिता सञ्जीवनविद्यां जानाति। तव पितुः सैनिकान् मृतानपि स पुनर्जीवयति। तव पिता मे पितरं प्रणमति पादौ च तस्य स्पृशति। कथय, को महान्मम पिता तव पिता वेति।"

शर्मिष्ठा : "मम पिता राजाऽस्ति देवयानि ! त्वं मम राज्ये वससि। पुनरपि त्वं स्वां महतीं मन्यसे ? कथमेवम् ?

देवयानी : "फलनैव ज्ञास्यसि शर्मिष्ठे ! को महान् ? तव पिता मम पिता वा। तव वस्त्राणि तटे पतितानि सन्ति। अहं तु गच्छामि, तव परीवादं स्वपितरं कथयिष्ये। पुनस्त्वं ज्ञास्यसि, त्वमसि महती पुनरहं वा।"

शर्मिष्ठा : गच्छ, गच्छ, यच्चिकीर्षसि तत्कुरु। अहमपि तव परीवादं स्वपितरं कथयिष्यामि। पश्यामि, कस्या विजयो भवति ? तव मम वेति।

ययातिः : पुनस्तस्या एव विजयोऽभवत्। याऽऽसीद् राजसुता, सा तु सेविकाऽभूत्। या याचकदुहिताऽऽसीत्, सा प्रतिष्ठानपुरस्य महाराज्ञी कथ्यते शर्मिष्ठे !

शर्मिष्ठा : आं राजन् ! इत्थमेव भूतम्। मया स्वपितुर्वचनं परिपालितं महाराज !

ययातिः : किं तव पित्रा कथितं यत्त्वं देवयान्याः सेविका भवेः ?

शर्मिष्ठा : आमेवं महाराज !

ययातिः : प्रिये ! चिन्तां मा कार्षीः। त्वामहमत्र प्रतिष्ठाने राज्ञीं विधास्यामि।

[इति वदन् स तां स्वबाहुपाशेन बध्नाति।]

शर्मिष्ठा : महाराज ! त्यज माम्, त्यज माम्। देवयानी यद्यावां द्रक्ष्यति, तत्सा कुपिता भूत्वाऽऽवयोरनिष्टं करिष्यति।

ययातिः : अतः परं सा किमनिष्टं करिष्यति प्रिये ! यदकरणीयमासीत्तदपि तया स्वसख्याः कृतम्। यस्या राज्ञीत्वमासीत् सा तया सेविका कृता देवि ! तव पिता त्वामस्या देवयान्याः सेविकां कथमकरोत् ? तत्सर्वमपि प्रिये ! मां श्रावय।

शर्मिष्ठा : श्रूयतां तदपि राजन् ! तस्याः पिता शुक्राचार्यो मे पितरमाहूतवान् कथितवांश्च-"तव पुत्र्या शर्मिष्ठया मे पुत्र्या

देवयान्या अपमानः कृतः। अतोऽहं तव राज्यं विहाय क्वाप्यन्यत्र गच्छामि स्वपुत्र्या देवयान्या सह।"

ययातिः : तदा तव पिता किमकथयत्सुभगे ?

शर्मिष्ठा : देव ! मम पिता शुक्राचार्यमवदत्—"गुरुदेव ! ते द्वे अपि बालिके स्तः। बालवचनानि प्रति क्रोधो न कार्यो भवता। यदि भवानितो गमिष्यति, तद्दैत्यरक्षां कः करिष्यति ?"

ययातिः : तर्हि शुक्राचार्यो दैत्यान् रक्षति ? स तु राजपुरोहितोऽस्ति। दैत्यराजस्तु तव पिता वृषपर्वा वर्तते। दैत्यरक्षा तु दैत्यराजेन कर्त्तव्या। पुनः सः राजपुरोहितस्तान् कथं रक्षति ?

शर्मिष्ठा : स शुक्राचार्यो मृतसञ्जीवनीं जानाति राजन्। ये दैत्या देवैर्हन्यन्ते, तान् स तया विद्यया पुनरुज्जीवयति। इत्थं स दैत्यरक्षां करोति।

ययातिः : पुनस्तदानीं शुक्राचार्येण किमुत्तरितं प्रिये !

शर्मिष्ठा : तदानीं शुक्राचार्येणोक्तम्—"यदि भवतो दैत्यरक्षा प्रिया दैत्यराज ! तत्त्वया मम पुत्री देवयानी प्रसन्ना कार्या। तामनुनय। तदिच्छानुसारमेवाऽहमाचरिष्यामि।" तस्य वचनं श्रुत्वा प्रासादमागत्य मम जनको रुदन्मामुक्तवान्—"पुत्रि ! त्वया देवयान्याः कथमवमानः कृतः ? सा ब्राह्मणपुत्री बह्वभिमानिनी वर्तते।"

ततो मयोक्तम्—"तया मे परिधानं कथं धारितम् ? अस्माकं राज्ये सा वसति। भवानत्र राजा राजपुत्री चाऽहम्। तया भवतोऽपमानः कृतः। किमहं भवदपमानं श्रोतुं शक्नोमि पितः !" पुनरावयोरित्थमालापोऽभूत्।

वृषपर्वा : तया किम्वुक्तम् ? मम कोऽपमानस्तया कृतः पुत्रि !

शर्मिष्ठा : देवयान्या कथितम्—'तव पिता मे पितुश्चरणौ स्पृशति।"

वृषपर्वा : अत्र मे कोऽपमानो दुहितः। सोऽस्माकं गुरुः। तच्चरणस्पर्शनमस्माकं कर्तव्यमस्ति। त्वकृतावमानेन यदि स मे राज्यं विहाय गच्छति, तदिह दैत्यानां नाशो भविष्यति।

किं त्वं स्वजातिविनाशं वाञ्छसि ? कथय पुत्रि ! कथय, किमिच्छसि त्वम् ?

शर्मिष्ठा : स्वजातिविनाशं नेच्छामि पितः !

वृषपर्वा : यदि त्वं जातिनाशं नेच्छसि, तत्त्वया मे वचनं पालनीयम् ।

शर्मिष्ठा : "तत्ते किं वचनं पितः ?" इति मया पृष्टम् ।

ययातिः : पुनस्तव पिता किमुत्तरितवान् ?

शर्मिष्ठा : मम पिता देवयानीमाहूतवान् विनम्रं च निवेदितवान्—"पुत्रि देवयानि ! शर्मिष्ठां कृपया क्षमस्व ।" परं सा हठिनी नाऽमन्यत । सा मे पितरं कथितवती—"यदि भवानिच्छति यन्मे पिता सञ्जीवनविद्यापारङ्गत आचार्यस्तव राज्ये स्वं निवासं करोतु, सञ्जीवन्या च देवनिहतान् दैत्यानपि जीवयतु, तद्राजन् ! शर्मिष्ठा त्वया मम सेविका कार्या, सा च मे विवाहानन्तरं मया सह मम श्वशुरालयं प्रेषणीया भविष्यति । यदि भवान्मम वचनं पालयिष्यति, तदहं स्वपितरमत्र वासाय कथयिष्यामि, विपरीताचरणे कृते सति तव राज्यं परित्यज्याऽऽवां क्वाप्यन्यत्र गमिष्याव :।"

ययातिः : ततस्तव पिता तद्वचनमङ्गीकृतवानिति स्पष्टमेव भद्रे !

शर्मिष्ठा : तत्पितृवचनपालनानुसारमेवाऽहमत्र देवयान्या सह तस्याः सेविकात्वमङ्गीकृत्य भवत्सेवायामागताऽस्मि राजन्! इतोऽग्रे भवान् समर्थोऽस्ति मामत्र राज्ञीं विधातुं महाराज ! यद्यहमपि देवयानीव हठमकरिष्यं तन्मे जातेरहितमभविष्यत् । अतो मया पितुर्वचनं पालितम् ।"

ययातिः : सुभगे ! त्वया चिन्ता न कर्तव्या । अहं त्वामत्र महाराज्ञीं करिष्ये । आगच्छ प्रिये ! मया सार्धम्, तत्र भवने शयनमावां करिष्यावः । [शर्मिष्ठया सह शयनकक्षं प्रविश्य] प्रिये ! देवयान्या वचनं श्रुत्वा प्रासादमागत्य तव पिता दैत्यराजोऽत्र श्रीमान् वृषपर्वा तदानीं त्वां किमकथयत् ?

शर्मिष्ठा : "यदि त्वं जातिनाशं नेच्छसि, तत्त्वया देवयान्याः सेविकात्वं स्वीकार्यं पुत्रि !" इति पित्रा निगदितं महाराज !

ययातिः : पुनस्त्वया किं निगदितं शर्मिष्ठे ! वार्तालापं श्रावय ।

शर्मिष्ठा : "यद्यहं पितः ! तस्याः सेविकात्वं न स्वीकरिष्यामि, तत्किं भविष्यति पितः ?" इति मयोक्तेन पित्रोत्तरितम्—

वृषपर्वा : तत्पुत्रि ! जातिविनाशो भविष्यति । देवा दैत्यानां वधं करिष्यन्ति । सञ्जीवनी विद्या **शुक्राचार्य**समीपे विद्यते । आचार्यो यदा राज्यं विहाय गमिष्यति, तदा सञ्जीवनविद्यां विना मृतदैत्यान् कः पुनर्जीवितान् करिष्यति ? अतो यदि त्वं देवयान्याः सेविकात्वं स्वीकरोषि, तर्हि दैत्यसुरक्षा भविष्यति । कथय पुत्रि ! किं कथयसि ?

शर्मिष्ठा : यदि पितः ! शुक्राचार्यगमनेन जातिनाशो भवति तदहं देवयान्याः सेविकात्वं स्वीकरोमि, येन जातिसुरक्षा स्यात् । जातिहितं सर्वोपरि सदा विद्यते ।

वृषपर्वा : पुत्रि ! त्वया सेविकात्वं स्वीकृत्य स्वजातिर्विनाशाद्रक्षिता । अधुना शुक्राचार्यो न गमिष्यति मे राज्यं त्यक्त्वा, सञ्जीवनविद्यया च देवहता दैत्याः पुनर्जीविता भविष्यन्ति । तवाऽनेन सेवास्वीकारेण दुहितस्तव दैत्यजातिः सदर्णयुक्ता भविष्यति ।

ययातिः : देवि ! त्वया देवयानीसेवया सह स्वजातेर्मम च हितं कृतम् ।

[इत्थं वार्तामालपन्तौ तौ दाम्पत्यसुखमनुभवन्तौ शयाते ।]

[पटीक्षेपः । निष्क्रान्तौ तौ ।]

★

व्रजदर्शनम्

(श्री बटोही झा, के० सं० वि० लखनऊ)

हरिर्हि नित्यं मथुरानिवासकः स्वजन्मभूमिर्मधुरा न कस्य वै ।
ददाति मोक्षं वसुदेवदेवकीयुगस्य पुत्रो नगरी च रागिणाम् ।।१।।
गवां कुले तिष्ठति नन्दपुत्रकस्ततो हि दिव्यं ललितञ्च गोकुलम् ।
सदा यशोदा सुतके हि कीर्तिदा ममेव भाग्यात्सुततां गतो हरिः ।।२।।
प्रशस्तवात्सल्यरसेन वस्तुतश्चलो मुकुन्दो जननन्दपौरुषे ।
यशोदवात्सल्यसुवृत्तिलुब्धको गतः शिशुत्वं तपसा च धन्यताम् ।।३।।
विहाय गोलोकनिवाससौख्यकं धरारसास्वादविमोहितो हृदा ।
सुसख्यवात्सल्यरसाकुलो हरिर्बभौ सखाग्रामयुतो हि नन्दजः ।।४।।
गिरिः स गोवर्धनधेनुरक्षको गवाञ्च गोप्ता पुरुषो हि चेतनः ।
व्रजं चरस्थावरलोकवृत्तकं स्थितो व्रजे कृष्णसमो नमस्कृतः ।।५।।
सुलोचनीयो बलरामदाउजी यतः प्रतीतोऽनुजरागरक्तिमा ।
स दास्यसख्ये मधुरो हि वत्सलः सदात्मरामो विविधं प्रकाशते ।।६।।
कथं निरूप्या वृषभानुपुत्रिका मुकुन्दलीलारससारराधिका ।
स्वयं हि कृष्णो भजते च यां सदा विमूर्च्छते यद्व्यपदेशने शुभम् ।।७।।
व्रजे हि वृन्दाविपिनं ह्यलौकिकं विहाय वृन्दां नहि याति माधवः ।
निकुञ्जमध्ये मधुराश्च गोपिकाः मुकुन्दरासस्य हि मुख्यभूमिकाः ।।८।।
वनानि सख्ये भवनं हि वत्सले तथा हि कुंजा मधुरे निरूपिताः ।
विभाति दास्यं निजसौख्यरूपकं सदात्मभावो व्रजलोकसंगतिः ।।९।।
व्रजप्रकाशस्तमसा तिरोहितस्तमश्च देहात्ममतिर्हि लौकिकी ।
मतिश्च लोके विमला कथं भवेद्यदा हि जीवे व्रजराजदर्शनम् ।।१०।।

★

अपण्डितोऽहम्

(श्री प्रभाचार्यः[1])

अपण्डितोऽहं सततं न मे मनः कृतावधानं विदुषां प्रवृत्तिषु ।
न पुस्तकन्यस्तमतिर्निरन्तरं न चाऽक्षिणी मेऽध्ययने क्षतप्रथे ॥१॥
स एव विद्वान् किल यः कृशोदरः प्रयाति नम्रश्च धृतोपलोचनः ।
व्ययं गतं तस्य शरीरसौष्ठवं दृशश्च शोभाऽध्ययनक्रमे क्षता ॥२॥
कृशोदरोऽहं हि वपुर्न मे कृशं कृशं न चेतो न कृशा दृगाऽऽत्मनः ।
परिश्रमप्राप्तशरीरसौष्ठवः प्रफुल्लचेताः प्रकृतेः सुसङ्गतौ ॥३॥
न मे व्यथा नाऽहमिहैति पण्डितस्तृणोपमं मे दृशि तस्य लाञ्छनम् ।
मम स्पृहाऽन्या वयसा विवर्धिता यया प्रपद्ये विपुलीकृतां मुदम् ॥४॥
प्रिया सखी मे प्रकृतिर्मनोहरा लये सुखं व्यग्रमनास्तदग्रतः ।
सुशिक्षको च व्यवहाररीतिषु प्रयामि यस्याः करणेषु शिक्षणम् ॥५॥
अवैमि तस्याः परिवर्तनेषु मे भवार्थसन्दोहविपर्ययक्रमम् ।
ऋतुक्रमो लब्धगतिः समन्ततो ममाऽपि देहात्ममनःप्रवृत्तिषु ॥६॥
प्रवातधूतद्रुमराजदुर्दशा विषाददा यद्यपि सुप्रयोजना ।
व्यनक्ति धैर्यं क्रियतामिति क्षतैर्विपत्तिकाले विधिना प्रकल्पिते ॥७॥
तनोति राकेन्दुविभूषिता निशा मनस्यवेद्यं पुलकाङ्कितं सुखम् ।
परं तु मे शिष्टगुणा तमस्विनी वितन्वती घातृकृतेरनन्तताम् ॥८॥
गभीरमौनं प्रकृतेर्निशान्तरे वनेषु वा पर्वततुङ्गसानुषु ।
प्रशान्तरीत्या प्रकटीकरोति मे निरूह्यमर्माङ्कितसृष्टिवैभवम् ॥९॥
अतः सदा पर्यटनोत्सुकं मनः कृतोद्यमं मे प्रकृतेर्निरीक्षणे ।
न पुस्तकेषु प्रतिपन्नमुत्तमं सुशिक्षणं तत् प्रकृतेः समार्जितम् ॥१०॥

---

१. डा० पी० बी० आचार्यः, बी-२९-५, श्रीकृष्णनगरम्,
गुण्टूरः (आं०प्र०)-५२२००६

आह्वानम्

(श्री प्रभाचार्यः)

वदुष्यं किं विषयशकलज्ञानलब्धावलेपः,
किं वा शास्त्रप्रणिहितमनाः प्राप्तसर्वोन्नतार्यः ।
पूर्वंग्रन्थाध्ययनविधिना वर्धते किं मनीषा
वाचालत्वे प्रकटितरसा किं नु सा वादशीलैः ॥१॥

किं वा विद्वान् विकसितमतिः पुस्तकप्राप्तविद्यो
ज्ञानं किं वा प्रभवति विना वीक्षणं सृष्टिभाजाम् ।
मन्ये श्रेयानिति बहुविधैः शास्त्रविज्ञानवेत्तुः
सृष्टेर्द्रष्टा प्रकृतिविषयप्रेषितामोघदृष्टिः ॥२॥

एहि प्रातः प्रकृतिसुषमयां पुस्तकग्रस्तदृष्टे
पश्याऽस्मोधेरुदयति रविः कान्तिमग्नं नगाग्रम् ।
सृष्टिः सर्वा विकचहृदया मोदते वीतचिन्ता
यस्यामेकस्त्वमिह भवसि व्यस्तचित्तो नितान्तम् ॥३॥

नित्यं ग्रन्थाध्ययनविधिना श्रान्तचित्तोऽभवस्त्वं
वीक्षस्व त्वाऽऽह्वयति मधुरा दिव्यशोभा प्रकृत्याः ।
अन्तःखेदं विसृज समुदं स्वीकुरुष्व प्रपञ्चे
कोणे कोणे प्रकटितरुचिं सृष्टिहर्षानुभूतिम् ॥४॥

पाण्डित्यं ते महदपि न तत् ते प्रमोदं ददाति
त्वं ग्रन्थेषु प्रणिहितमतिः सृष्टिशोभामपैषि ।
जानीहि त्वां जगति विदुरं भूरिविज्ञानवन्तं
कर्तुं दक्षा प्रकृतिरिति न ग्रन्थसम्पाद्यविद्या ॥५॥

धन्या धराया कलमालिनीयम्

(डा० कैलाशनाथ द्विवेदी, डी०लिट्०, अजीतमल (इटावा) उ०प्र०)

भात्युत्तरस्यां दिशि भारतात्मा,
हिमालयो नाम गिरोन्द्रवर्यः ।
अत्युच्चशृंगैर्हिममण्डितो यः,
विभाति राष्ट्रस्य किरीटतुल्यः ॥१॥
नानानदीनिर्झरनादपूर्णो,
नेत्रोत्सवो यो नवनागराणाम् ।
अस्यैव रम्या नगराजकन्या,
धन्या धारायां कलमालिनीयम् ॥२॥
कल्लोलिनी कान्तकलेव काम्या, कण्वाश्रमं धर्मवनं बभार ।
रराज नैसर्गिकशोभयैव, दुकूलराशाविव चित्रमाल्यम् ॥३॥
तपस्विकन्याः स्वयवोऽनुरूपैः, रेजुर्घटैरम्यपयोधरास्ताः ।
उद्यानशोभा जलदानकार्यात् वृद्धिंगता यौवनशोभयेव ॥४॥
कदाचिदेको मृगयाविहारी, रथेन यः कृष्णमृगाऽनुयातः ।
सः पौरवाणामधिपः प्रसिद्धः दुष्यन्तनामाऽनुतटं तटिन्याः ॥५॥
ददर्श दृश्यं नयनाभिरामं, वनश्रिया काम्यतरा नदीयम् ।
वानीरकुञ्जेषु सुशीतलेषु, सशीकरो वायुरिहाऽस्ति सेव्यः ॥६॥
हंसास्तु लीनास्सिकतासु यस्याः, खगाः गदन्तः सलिलं निपीय ।
मृगीमृगाः प्रेमयुतास्तटेषु कण्डूयमानाः सनिमीलनेत्राः ॥७॥
तरंगमाला सलिलस्य रम्या भ्रान्तिर्न चित्ते भवभीतिजन्या ।
तथापि तेजस्विनरेन्द्रवर्यः तपोवनं भीतिमयं चकार ॥८॥
प्रकम्पितेयं तटिनी तरंगैर्निवारयामास नृशंसकार्यात् ।
प्रेमोपहारं विमलं समर्घ्यं, स्नातां सखीभिः सह कण्ठकन्या ॥९॥

तटीयकुंजेषु रहो विवाह्य, गान्धर्वरीत्या वसुधाधिपः सः ।
सुसाक्षिणीयं सरिता बभूव, विश्वासप्रेम्णोश्च मनःप्रतीतेः ॥१०॥
पादाङ्किता सैकतधूलिरस्याः विहारकाले जलसेचने वा ।
सार्धं सखीभिः सलिलावगाहः, सन्तापहारी भवतीव तासाम् ।११।

तपोधनाः प्राप्य जलं त्वदीयम्,
धर्माभिषेकेण सदा प्रसन्नः ।
जलाञ्जलिं श्राद्धपराः प्रदाय,
नीवारराशिं वलयेऽलभन्त ॥१२॥

आतंकहीनं श्रुतिज्ञानकेन्द्रं तपोवनं या जलधारया च ।
पुपोष प्रीत्या जननीव लोके, धन्याऽतिधन्या सरिता वरेण्या ।१३।
सुधर्ममूलाभयदानदक्षा, सुसस्कृतेरक्षयवारिधारा ।
गौरीव गेया गुरुज्ञानदात्री, प्रेमस्मृतिश्चापि शकुन्तलायाः ॥१४॥
प्रियम्वदा यत्र प्रियानसूया, शकुन्तला स्नेहिलगौतमी च ।
कण्वः सशिष्यो रमते तपस्वी, तपोवनेऽस्याः सुतटे यतात्मा ॥१५॥
इयं सुवन्द्या सरितासु रम्या, प्रेष्ठाऽस्ति धर्मस्य च प्राणदात्री ।
गर्वोन्नताः संस्कृतिमातृरूपे, त्वया वयं मालिनि धन्यभागाः ।१६।
वहेत् सुधारा विमला प्रतीतेः,
प्रीतेश्च वृद्धिः सततं भवेत्तु ।
आतंकशून्याः जनभारतीयाः,
भवन्तु शान्ताः सरितः समीपे ॥१७॥

गौरवशालिनी भूमौ, मालिनी ह्लादिनी सदा ।
सुखशान्तिप्रदात्री च, धात्रीव धर्मपोषिका ॥१८॥

*

संस्कृतज्ञा मृताः सन्ति न मृतं संस्कृतं तथा

(डा० रामेश्वरदत्त शर्मा, ३, विकासनगर, भिवानी-१२५०२१)

संस्कृतस्याधिकग्रन्थान् नियतकालिपत्रिकाः ।
मूल्यं दत्वाधिगृह्णन्ति कति संस्कृतपण्डिताः ॥१॥

अद्य न तादृशी क्षीणा वित्तीया विदुषां दशा ।
परं पणकनिष्कासे मरणं तत्र जायते ॥२॥

अधीत्य वेदशास्त्राणि जनोपकारिवृत्तकम् ।
अन्विष्य च तेभ्योऽथ कियद्भिर्दर्शितं तथा ॥३॥

वैज्ञानिका कियन्तो ये आयुर्वेदं च ज्यौतिषम् ।
आलोड्य मथितेतैस्ते दिव्यं तत्त्वं प्रकाशितम् ॥४॥

कियन्तः सन्ति विद्वांसः देववाण्यां वदन्ति ये ।
सकलव्यवहारार्थं संस्कृतं च प्रयुञ्जते ॥५॥

भाषाशुद्धिं समादाय भाययन्ति तदेषिणः ।
लिंगवचनशब्दानां चक्रे यातं च तद्वयः ॥६॥

कूपमण्डूकता तेषु बुद्धिविश्लेषिका न वा ।
स्वात्मानमेव मन्यन्ते धुरन्धरा विचक्षणाः ॥७॥

मोदकानां च नाम्नैव मुखं मिष्टं न जायते ।
देवभाषाप्रलापेन संस्कृतं नोद्धरिष्यति ॥८॥

यावत् संस्कृतवेत्तारो निष्क्रिया संस्कृतोन्नतौ ।
ईश्वरोऽपि क्षमो नास्ति संस्कृतनिधिरक्षणे ॥९॥

न जाने कीदृशी तन्द्रा हीनग्रन्थिर्मृतात्मिता ।
लभ्यते संस्कृतज्ञेषु नोद्यमो न च साहसः ॥१०॥

प्राचीना यावती भाषा तज्ज्ञास्ततः पुरातनाः ।
सहस्रवर्षसंस्कारा अद्यापि च सुरक्षिताः ॥११॥

अहमप्यस्मि तत्पीड्या वृत्तिः सैव मृतोपमा ।
सैव प्रकृतिराकृतिः कार्यशैली च तादृशी ॥१२॥

मामुद्दिश्यैव निर्दिष्टा दुर्गुणा आत्मघातिनः ।
मादृशस्यापि वृत्तिश्चेद् वर्षैः संस्कृतजीविनः ॥१३॥

ईदृशी निष्क्रिया दीना कृपणा हीनभावना ।
संस्कृतारब्धशिक्षाणां सामान्यानान्तु का कथा ॥१४॥

नास्ति भद्रतरं वृत्तं यूनां संस्कृतसेविनाम् ।
अभिरुचिर्न साहित्ये तलस्पर्शीययोग्यता ॥१५॥

सत्यमेतच्च जानामि यथार्थं कटु जायते ।
बहु दृष्ट्वा बहु श्रुत्वा मयानुभूतमुदीरितम् ॥१६॥

उपायस्तादृशश्चिन्त्यो 'होशजोश'[1]-समन्वितः ।
तेनैव संस्कृतं रक्ष्यं निश्चितं भविष्यति ॥१७॥

१. ज्ञानोत्साह

सत्यभक्त–दोहावली

रचयिता—स्वामी सत्यभक्त, सत्याश्रम, वर्धा
संस्कृतानुवादक:—शान्तप्रकाश: सत्यदास:, सी-५/एबीसी लाइन,
बिरलाग्राम:, नागदा जं० ४५६३३१

[मूलम्/अनूदितम्]

इधर उधर कुछ बदल कर दे दी अपनी छाप।
नामचोर शैतान वह सब चोरों का बाप ॥
किञ्चित्परिवर्त्तितकृतिम् स्वीयामभिध्यनक्ति ।
यशोहरं तं दुर्जनम् जनता चौरं वक्ति ॥
एक झूठ सौ झूठ को करती है उत्पन्न ।
लदा झूठ के बोझ से मन क्या रहे प्रसन्न ॥
एकस्मिन्नुक्तेऽनृतेऽनृतशतमत्रोच्येत ।
भारवता किं चेतसा प्रसन्नता लभ्येत ॥
करो सदा उत्साह से जीवन के सब काम।
जी न चुराओ काम से यह सच्चा व्यायाम ॥
करोतु सोत्साहं सदा जीवनस्य कार्याणि ।
कार्येभ्यो न पलायताम् व्यायाम एव तानि ॥
क्रोध बड़ा भारी नशा पागलपन है क्रोध।
क्रोधी पा सकता नहीं कर्त्तव्यों का बोध ॥
उन्मादसमा वर्ण्यते मादकता क्रोधस्य ।
क्रुद्धैर्नाप्तुं पार्यते बोधः कर्त्तव्यस्य ॥
गाय भैंस का दूध तो पीते लगे न देर।
मानवजल से हो घृणा यह कैसा अन्धेर !
छागं गव्यं माहिषम् पीयत आशु पयोऽपि ।
कथमिदमुचितं स्याद् घृणा नरस्पृष्टजलतोऽपि ?

गॉड न कर सकता कभी पाप किसी के माफ़।
माफ़ी देना पाप को पक्षपात है साफ़ ॥
अर्हति क्षन्तुं न प्रभुर्दुष्कृत्यं कस्यापि ।
पक्षे पातः कथ्यते क्षमा तु पापस्यापि ॥

चबा चबा कर लो सदा आये पूरा स्वाद।
स्वास्थ्य बढ़े, धन भी बचे हो न अन्न बर्बाद ॥
अदन्तु कृत्वा चर्वणम् पूर्णं येन स्वदेत ।
धन-भोजन-रक्षा भवेदारोग्यं वर्धेत ॥

जब तक मन में झूठ है तब तक चिन्ता भार ।
जब तक मल है पेट में तब तक जन बीमार ॥
अनृतं यावन्मानसे चिन्ता तावच्चैव ।
मलमुदरे यावद्वसेत् तावत्तत्र रुजैव ॥

जिससे जितना बन सके वह उतना दे जाय।
जिसको जितना चाहिए वह उतना ले जाय ॥
यावद्दातुं शक्यते तावत्सः प्रददातु ।
यस्मै यच्चावश्यकम् तदितः स आददातु ॥

जीवन रखने के लिए कुछ लेना अनिवार्य ।
तब कुछ देने के लिए करो सदा श्रमकार्य ॥
जीवनार्थमावश्यकम् भवति समादानन्तु ।
दातुमतः किञ्चित्सदा श्रमकार्यं कुर्वन्तु ॥

जीवन साधक शोक में कभी न फँसने पाय ।
उसकी संगति प्राप्त कर रोता भी हँस जाय ॥
विहसति जीवनसाधकः शोकं मनसि समाप्य ।
रुदन्नपि प्रीणाति ना तस्य सङ्गतिं प्राप्य ॥

जो कुछ होता जगत में उसे सत्य मत मान।
जो कुछ होना चाहिए उसे 'सत्य' पहिचान ॥
यत्किञ्चिद् भुवि दृश्यते नो संज्ञा सत्यस्य ।
भवनीयं भवतीह यत् 'सत्यं' संज्ञा तस्य ॥

जंगल में जाओ भले पर मंगल के अर्थ।
जग का यदि मंगल न हो जंगल जाना व्यर्थ ॥
स्याज्जगतश्चेन्मङ्गलं जङ्गलगमनं वृथा।
जगन्मङ्गलं स्यान्न चेज्जङ्गलगमनं फलगु ॥

झूठा यह संसार हो मगर न झूठा पेट।
इसी पेट ही के लिए है निशि दिन आखेट ॥
अस्तु जगन्मिथ्या तथाप्युदरं मिथ्या नास्ति।
उदरपूरणार्थं सदा सर्वेषां मृगयास्ति ॥

तन का तो आसन जमा मनके कटे न पाँख।
बगुला तो ध्यानी बना पर मछली पर आँख ॥
कायस्य स्थिरमासनम् उड्डयते चित्तन्तु।
बको ध्यानमग्नो यथा मत्स्ये नेत्रयुगन्तु ॥

दुनिया की उन्नति करो, करो न हृदय निराश।
जहाँ निराशा है वहाँ चलती फिरती लाश ॥
नित्यं जगदुन्नीयतामस्तु निराशा नैव।
यत्र निराशा विद्यते शवश्चलंस्तत्रैव ॥

धर्म में न झगड़े करो, करो नहीं अन्याय।
यदि जल भी जलने लगे जग को कौन बुझाय ?
धर्मे मा कुरु विग्रहम् मा भूश्चान्यायोऽपि।
जलमपि जगतीं दहति चेन्निर्वापयिता कोऽपि ॥

परिचर्या में कर रही माता जीवनदान।
इसीलिए क्या हो गई माता शूद्र-समान ॥
स्वीयं ददाति जीवनम् सेवायामत एव।
माता शिशवे भवति किम् अस्पृश्या शूद्रेव ॥

पेट हमारा हो भरा खूब भरा भण्डार।
तब ही आता याद है झूठा यह संसार ॥
उदरं परिपूर्णं तथा पूर्णो निधिर्यदैव।
मिथ्या जगदिति कथ्यते लोकैरत्र तदैव ॥

फूल फूल सब बीन लो छोड़ो सबके शूल।
फूल और फल है वही जो जगहित-अनुकूल॥
पुष्पदलं चिन्वन्तु भोः शूलदलं प्रविहाय।
पुष्पदलं तच्चास्ति यत् प्रभवेज्जगद्धिताय॥
बाँट-बाँट खा डालिये जो कुछ आये हाथ।
सभी पड़ा रह जायगा कुछ न जायगा साथ॥
यल्लब्धं स्यात्तद्धनम् अत्तु विभज्य विभज्य।
स्थास्यति सर्वं किञ्चिदपि नागन्ता सङ्गत्य॥
भिक्षा लेते मुफ्त में करें न कुछ उपकार।
कितने भी दुर्बल रहें वे पृथ्वी के भार॥
अन्यान् ये भिक्षाशिनो न किञ्चिदुपकुर्वन्ति।
कामं स्युः कृशविग्रहाः भुवि भारास्ते सन्ति॥
माल मुफ्त का मिल गया पर न मुफ्त का पेट।
स्वादलोलुपी ने किया अपना ही आखेट॥
लभतेऽमूल्यं भोजनम् परमुदरं नाप्नोति।
मूर्खस्तु स्वीयं वधम् रसलोलुपः करोति॥
मोह उलटता है सदा बन जाता है वैर।
प्रेम सदा आनन्दमय सदा स्वर्ग की सैर॥
विपरीते मोहे भवेद् वैरं चेतस्यत्र।
प्रेम परन्त्वनुभूयते सानन्दं सर्वत्र॥
मोह स्वार्थ के संग है प्रेम न्याय के संग।
मोह उछलता खून है प्रेम वसन्ती रंग॥
मोहोऽस्ति स्वार्थेन सह किन्तु प्रेम न्यायेन।
रक्तेन स उपमीयते तत्पाटलकुसुमेन॥
मोही मन क्या कर सके सत्यासत्य-विचार!
यदि विद्वत्ता भी मिले तो दिमाग का भार॥
मोहि मनोऽर्हति चिन्तने किं सत्यासत्यस्य?
विद्वत्तापि लभेत चेद् भारो मस्तिष्कस्य॥

यत्न करो भरपूर तुम भाग्य मिलेगा आप।
भाग्य यत्न से ही बना यत्न भाग्य का बाप ॥

श्रमं करोतु निरन्तरम् भविताऽऽप्तिर्भाग्यस्य ।
भाग्यं श्रमाद्धि निर्मितम् श्रमः पिता भाग्यस्य ॥

यदि आया कुछ हाथ में कर दो उसका दान।
जग का धन जग को दिया इसमें क्या अभिमान ?

लब्धञ्चेत्किञ्चिद्धनम् करोतु दानं तस्य ।
जगते जगतो दीयते कार्यं किं गर्वस्य ?

यह जीवन की साधना कभी न मन अवसन्न।
खुद भी सदा प्रसन्न हो जग को रखें प्रसन्न ॥

एषा जीवनसाधना हृद्यविषीदन्नेव ।
प्रसादयेज्जनतां सदा स्वयं प्रसीदन्नेव ॥

यह जीवन की साधना हो घर-घर में मित्र ।
थोड़ी पूंजी से बने सुन्दर जीवनचित्र ॥

एषा जीवनसाधना गृहे गृहे मित्राणि ।
स्वल्पधनेन भवन्तु भोः शुभजीवनचित्राणि ॥

वचनों के अनुसार जब दिख न सकेगा काम ।
सभी तुम्हें कर जायँगे ब्याजसहित बदनाम ॥

वचनैरनुकूलन्न चेत् कार्यं ते द्रक्ष्यन्ति ।
कुख्यातान् युष्मान् जनाः तत्कालं त्यक्ष्यन्ति ॥

सिंह शिकार न सिंह का क्योंकि जाति है एक।
मानव कितना मूर्ख है इतना भी न विवेक ॥

सिंहो सिंहं हन्ति नो यतो जातिरेकास्ति ।
किन्तु जडे मनुजे त्वयम् न विवेकोऽपि चकास्ति ॥

सेवा हो ईमान हो और हृदय में प्यार।
कोई भी मानव रहे समझो रिश्तेदार ॥

प्रामाणिकता श्रमिकता यस्य हृदि स्नेहोऽपि ।
स्वजनं तमेव मन्यताम् मानवोऽस्तु सः कोऽपि ॥

स्वादलोलुपी मूर्ख को इतना नहीं विचार ।
भोजन मिले उधार, पर पेट न मिले उधार ॥
विवेकस्तु रसलोलुपे मूर्खेऽस्मिन्न चकास्ति ।
परान्नप्राप्तिः सम्भवा परोदराप्तिर्नास्ति ॥
हाथ किसी का भी रहे इससे जाति न जाय ।
मानव तो मानव रहे दूध पिलाती गाय ॥
लगेत्करः कस्यापि नो जातिर्नश्यत्येव ।
नरो नरोऽस्ति तमत्र गौः पयः पाययत्येव ॥
ज्ञान नहीं, संयम नहीं और न पर-उपकार ।
वे कुसाधु गुरुवेष में हैं पृथ्वी के भार ॥
संयम-सेवा-बोधतः शून्या ये तु भवन्ति ।
गुरुवेषिणः कुसाधवो भुवि भारास्ते सन्ति ॥

अभिनवमोहमुद्गरम्

(श्री श्रीसुन्दरराजः, आइ०ए०एस०, उन्नयन आयुक्तः,
उडीसा सर्वकारः, भुवनेश्वरम्)

MODERN MOHAMUDGRAM

(Shri S. Sundararajan I.A.S., Special Relief Commissioner, Govt. of Orissa, BHUBANESWAR)

या तव मातरमप्यतिशेते सुखसन्तोषसमृद्धिविधाने ।
संरक्ष्यायाः प्रकृतेस्तस्याः मा कुरु मानव मा कुरु नाशम् ।।१।।

NATURE excels your mother in providing you with comfort, happiness and prosperity. She needs, therefore, to be protected.

Oh ! Man, do not, therefore, destroy her.

पुष्यति कुर्वन्नेत्रानन्दं फलति स्वादुफलानि परार्थे ।
छायां दत्वा सुखयति पान्थं सोऽयं वृक्षस्तं मा च्छिन्धि ।।२।।

The TREE over there flowers and provides a feast to the eyes. It bears tasty fruits for others. It provides a comfortable shade for the traveller.

Do not, therefore, cut and fell it.

निर्मलतोये सरसि सरोजं पश्य मनोज्ञं विकसितमेतत् ।
मा विश तोयं मा कलुषीकुरु भूत्वा म्लानं मा कुरु पद्मम् ।।३।।

Look at the LOTUS flower that has blosomed in the pond with crystal clear water.

Do not enter the water, make it turbid and pluck & wither the Lotus.

दर्भग्रासं कुर्वन् हरिणः विस्रब्धोऽयं विचरति विपिने ।
मा जहि चर्मणि मांसे लोभान्निर्दय ! तं भो ! निर्लज्जस्त्वम् ।।४।।

The STAG is freely moving in the forests and nibbling at the grass.

Oh ! Merciless Man, do not become shameless and kill it for the greed of its hide and meat.

पिच्छं नानावर्णमनोज्ञं केकी नृत्यति दर्शयमानः ।
काननभूमौ दृष्ट्वा हृष्य मा तं मूढ ! निबन्धय जाले ।।५।।

Be happy looking at the PEACOCK which dances in the forest, showing its colourful and beautiful plume.

Do not try to capture it by a net.

पतगान् विविधान् पश्य वसन्ते वृक्षाणां विटपेषु निविष्टान् ।
कूजितमुन्मत्तान् कुर्वाणान् मा तान् भीषय मा विद्रावय ।।६।।

Look, how various kinds of birds are perching on the branches of trees and chirping wildly in the spring season.

Do not scare and scatter them away.

अवनेरवनं निजमप्यवनम् इच्छन् मा कुर्ववनीमवनीम् ।
अवनी सवनी यदि सा सवनी नूनं वर्षाकृषिसरयानाम् ।।७।।

(In Sanskrit, the word 'AVANI' or 'AVANEE' means Mother Earth. The word AVANA means conservation or protection. VANI means Forest. AVANI can be construed to mean a place without

forest. Similarly SAVANI could be construed to mean a place with forest. Also SAVANI would mean a productive person in the feminine gender. The poet has used these words in Slesha Alankar to convey tha message of conservaiion of forest.)

If you want AVANA i. e. protection for Mother Earth and for yourself, then do not make AVANI (Mother Earth) AVANI (Forestless). If AVANI (Mother Earth) is SAVANI (with forest) then she would be SAVANI (productive) of rain, agriculture & crops.

खनिजपदार्थप्राप्तेर्लोभात् खनसि धरित्रीमत्र च तत्र ।
तेन वनानां भूमिधराणां नाशो येन तवापि विनाश: ॥८॥

For the greed of getting some mineral products, you are digging up Mother Earth here and there, Because of this, forests and mountains are destroyed and this will lead to your own destruction.

प्राणिषि शुद्धश्वसनेन त्वं वायौ मलिने व्याप्स्यति रोग: ।
तथापि धूमोद्गिरणै: शिल्पै: वायुं नित्यं दूषयसि त्वम् ॥९॥

You exist by inhaling clean air. If air is polluted, you get air-borne diseases by inhaling it. Inspite of this, you are polluting the air by establishing Industries that throw up heavy smoke.

कीटाणूनामप्रभवेन तोयं भूयात् पानीयं ते ।
नो चेत् पीत्वा प्राप्यसि रोगं तथापि तोयं कलुषीकुरुषे ॥१०॥

If water is free of bacteria, than it would be potable. Otherwise by drinking polluted water, you will get diseases. Inspite of this, you are polluting water.

प्रकृतेर्दूषणहेतोर्नित्यं प्राणी म्रियते बहुसंख्याकः ।
पश्य ततस्त्वं प्रकृतेरेवं मा कुरु मानव ! मा कुरु नाशम् ॥११॥

By polluting the environment, countless people die every day as you see.

Oh ! Man, do not, therefore, destroy Nature, like this.

सुन्दरतायाः प्रकृतेर्दासः सुन्दरतां तां रक्ष नरेति ।
सुन्दरराजः सुरभारत्यां सुन्दरमेतत् सुषुवे काव्यम् ॥१२॥

Sundararajan, an admirer of the beauty of Nature has composed this beautiful poem in Sanskrit requesting Man to protect the beauty of Nature.

देववाणी-परिषद्वार्ता

देववाणी-परिषदः पञ्चदशः सङ्कल्पना-दिवसः

२१.८.१८९० ई० तारिकायाम् 'आर-६ वाणी-विहार, नयी दिल्ली-११००५९' इत्यत्र देववाणी-परिषदः पञ्चदशः संकल्पना-दिवसः सम्मानितोऽभूत्। अस्मिन्नवसरे परिषदुपाध्यक्षेण डा० विष्णुकान्तशुक्लमहाभागेन परिषन्महासचिवस्य डा०रमाकान्तशुक्लस्य स्वरेऽंकिता सम्पूर्णरघुवंशस्य ध्वनिपट्टिका समुन्मीलिता।

तृतीयः पण्डितराज-महोत्सवः

४.१०.१९९० ई० तारिकायां शरत्पूर्णिमावसरे देववाणी-परिषदा तृतीयः 'पण्डितराजमहोत्सवः' सम्मानितः। मुख्यातिथिना आचार्य श्रीनिवासरथ-महाभागेन डा० रमाकान्त शुक्लस्य स्वरे पडितराजजगन्नाथप्रणीतगङ्गालहर्याः ध्वन्यंकिता ध्वनिपट्टिका (कैसेट) समुन्मीलिता।

(रमा शुक्ला)

संस्कृत-जगद्वार्ता

उज्जयिन्यां कालिदास-समारोहः सम्पन्नः

उज्जयिन्यां कालिदास-अकादमी-परिसरे ३०-१०-१९९०—५-११-१९९० ई० तारिकासु त्रयस्त्रिंशत्तमः 'कालिदास-समारोहः' निर्विघ्नं सम्पूर्णतां यातः। अस्योद्घाटनं भारतस्य महामहिमराष्ट्रपतिना श्रीरामस्वामी वेंकटरामन-महाभागेन कृतम्। म० प्र० मुख्यमन्त्रिणा श्रीसुन्दरलालपटवामहाभागेन, राज्यपालेन कुँवर-महमूदअलीमहाभागेन, सारस्वतातिथिना डा० रामकरणशर्म महाभागेन, कालिदास-समिति-सचिवेन आचार्यश्रीनिवासरथमहाभागेनाभिभाषितम्। महाकालस्य कृपया, कालिदासस्य महिम्ना प्रशासनस्य जनतायाश्च सहयोगेन अशान्तेऽपि देशे प्रदेशे च शोधपत्रगोष्ठ्यः, चित्रमूर्तिप्रदर्शनी, वाद-विवाद-श्लोकपाठादिप्रतियोगिताः, सांस्कृतिककार्यक्रमाश्च यथाकालं सम्पन्नाः। दिल्लीस्था 'सुरभारती' संस्था विक्रमोर्वशीयस्य प्रयोगं चकार। २-११-९० तारिकायां ५-११-९० तारिकायां च 'संस्कृतकविसमवायः'

समायोज्यत यस्याध्यक्ष्यं डा० रामकरणशर्ममहाभागेन सञ्चालकत्वं च डा० भास्कराचार्यत्रिपाठिमहाभागेन सम्यक् निर्व्यूढम् । डा० पुष्पादीक्षित-डा० बच्चूलाल अवस्थि-डा० उमाकान्त शुक्ल-आचार्य श्रीनिवासरथ-पं० शैलेन्द्र-नाथ पाठक-डा० पी०बी० आचार्य-श्री एम०एस० शर्म-डा० रुद्रदेव त्रिपाठि-डा० केदारनारायण जोशि-डा० रमाकान्त शुक्ल-डा० रश्मिकान्त व्यास-डा० भगवतीलाल राजपुरोहित-डा० सत्यपाल नारंग-प्रभृतिभिः कविभिः स्वरचनाः प्रस्तुताः । ५-११-१९९० ई० तारिकायां समापनसत्रस्य अध्यक्षेण मध्यप्रदेश-संस्कृतिमन्त्रिणा श्रीकैलाशचावलामहाभागेन पुरस्कारवितरणं कृतम् । प्रति-निधीनां पक्षतः सांगलीतः प्राप्तेन प्रो० वी० वी० इनामदारमहाभागेन कृतज्ञता ज्ञापिता ।

पं० वसन्तगाडगीलाभिनन्दनार्थं संस्कृतस्वर्णिमोत्सवः

पुण्य (पुणे) नगरे ९-११.११.१९९० तारिकासु 'शारदा'कारणां पं० वसन्तगाडगीलमहाभागानां वयसः षष्टिपूर्ति, 'शारदा'संस्कृतपत्रिका-सम्पादकत्वस्यैकत्रिंशद्वर्षपूर्ति, संस्कृतमात्रनिष्ठाप्रतिज्ञाव्रतस्य चत्वारिंशद्वर्षपूर्ति संस्कृतस्वाध्यायस्य चार्धशतीमालक्ष्य 'संस्कृत स्वर्णिमोत्सवः' सम्मानितो भक्ति । अस्मिन्नवसरे नैकानि सारस्वतानुष्ठानानि समायोज्यन्ते । दिल्ल्याः देववाणी-परिषन्महासचिवेन किञ्च 'अर्वाचीनसंस्कृत'स्य सम्पादकेन डा० रमाकान्त शुक्लेनास्मिन्नवसरे सम्प्रेषिते सन्देशे श्रीगाडगीलान् प्रति स्व मङ्गलकामना एषु शब्देषु व्यक्ता :—"दिल्ल्यां देववाणी-परिषदः समायोजनेषु, आकाशवाण्याः कविसम्मेलनेषु, फिलाडेल्फियादिस्थानेष्वायोजितेषु विश्वसंस्कृतसम्मेलनेषु, नागपुरे आधुनिकसंस्कृत-सहित्यसंगोष्ठ्यां, तेषु तेषु नगरेषु चायोजितेषु अ०भा० प्राच्यविद्यासम्मेलनेषु, अन्येषु चानेकेषु आयोजनेषु प्रसृता भवतां वाणी संस्कृत-सेवाहेवाकिनां चेतस्सु स्फूर्तिमुत्साहञ्च सञ्चार्य समेषां वन्दनीयास्ते । 'शारदा' पत्रिकायाः नियमतः प्रकाशनेन संस्कृत-पत्रकारिता-जगति भवद्भिर्यः कीर्ति-स्तम्भः संस्थापितस्तस्यैतिहासिकं महत्त्वं विद्यते । ··· मदीया शुभाः कामनाः सादरं समर्प्यन्ते ।'

प० वसन्त गाडगीलस्य कार्यतत्परता, अनलसता, बलिष्ठता, निर्भीकता, ओजःसम्पत्प्रभविष्णुता च नित्यमभिवर्धन्ताम् !

(आनन्दवर्धन शुक्लः)

अर्वाचीनसंस्कृतस्य ग्राहकशुल्कम्

संस्थानां कृते वार्षिकं (भारते) रु० 40.00
वार्षिकं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 10
आजीवनं (भारते) रु० 300.00
आजीवनं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 100

व्यक्तीनां कृते वार्षिकं (भारते) रु० 25.00
वार्षिकं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 10
आजीवनं (भारते) रु० 250.00
आजीवनं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 100

डाकव्ययः [यदि पंजीकृत (रजिस्टर्ड) डाकद्वारा अर्वाचीन-संस्कृतस्य सर्वेऽप्यङ्काः प्रेष्येरन्]
भारते : रु० 20.00
विदेशेषु : यू० एस० डालराः 10

देववाणी-परिषदः सदस्यानां सभासदां च कृते पत्रं निःशुल्कं प्रेष्यते। किन्तु पंजीकृतडाकद्वारा पत्रप्रेषणार्थं तैरपि डाकव्ययो देयः स्यात्। ग्राहकाः ग्राहकशुल्कं **'अर्वाचीनसंस्कृतम्'** (Arvacheenasans-kritam/*rvācīnasaṁskṛtam*) इत्यंकितेन बैंकड्राफ्टेन धनादेशेन (M. O.) वा निम्नलिखिते संकेते प्रेषयितुं प्रार्थ्यन्ते।

सम्पादकः
अर्वाचीनसंस्कृतम्
देववाणी-परिषद्, दिल्ली
आर-6 वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-110059 (भारतम्)।

'देववाणी-परिषद, दिल्ली'-कृते डा रमाकान्तशुक्लेन 'देववाणी प्रिंटर्स, उत्तम नगर, नयी दिल्ली-११००५९' इति मुद्रणालये मुद्रापयित्वा '६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९' तः प्रकाशितम्-अर्वाचीनसंस्कृतम् (१२/४)-प्रधानसम्पादकः डा० रमाकान्त शुक्लः। प्रकाशनतिथिः ७.११.१९९०

देववाणी-परिषदा प्रकाशिताः केचन ग्रन्थाः

१.	श्रीगान्धिचरितम् (प्रो० चारुदेव शास्त्री)	रु० ५०.००
२.	श्रीनेहरूवृत्तम् (आचार्य रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० १५.००
३.	श्रीपादसप्ततिः (श्रीपादपराग-व्याख्या) (डा०स्वामिनाथन्)	रु० ४०.००
४.	कूहा (काव्यम्) (डा० उमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
५.	सदाशयसमुच्चयः (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० १५.००
६.	आभाणकमञ्जरी (,, ,,)	रु० १५.००
७.	जय भारतभूमे ! (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ३०.००
८.	अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यपरिचयः (प्रथम खण्ड) (,,)	रु० ३०.००
९.	,, ,, ,, (द्वितीय खण्डः) (,,)	रु० ४०.००
१०.	राधाकृष्णरसायनम् (श्री ओट्टूर उण्णि नम्बूदिरीपादः)	रु० ४०.००
११.	निकषा (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००
१२.	अभागभारतम् (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
१३.	भाति मे भारतम् (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ४०.००
१४.	संस्कृतसाहित्य में राष्ट्रिय भावना (डा०हरिनारायण दीक्षित)	रु०१५०.००
१५.	दयानन्दसूक्तिसप्तशती (श्री शिव कुमार मिश्रः)	रु० १५.००
१६.	गान्धिसूक्तिशप्तशती (,, ,,)	रु० १५.००
१७.	रससिद्धान्त और नाटक (डा० सुन्दरलाल कथूरिया)	रु० ६०.००
१८.	साहित्यकौतुकम् (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० ४०.००
१९.	पूर्णकुम्भः (ललितनिबन्धसंग्रहः) (पं० विष्णुकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२०.	स्फूर्तिसप्तशती (डा० शिवदत्तशर्मा चतुर्वेदी)	रु० ३०.००
२१.	रसदर्शनम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० ५०.००
२२.	श्रीबदरीशतरङ्गिणी (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
२३.	सुरश्मिकाश्मीरम् (,,) (,,)	रु० २०.००
२४.	पुरश्चरणकमलम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १०.००
२५.	श्रीबदरीशसुप्रभातम् (डा० सी० आर० स्वामिनाथन्)	रु० १०.००
२६.	पण्डितराजीयम् (नाटकम्) डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२७.	नियतिचक्रम् (ध्वनिनाटकम्) (,, ,,)	रु० २०.००
२८.	श्रीगरुडध्वजसपादशतकम् (डा०रामकिशोर मिश्रः)	रु० १२.००
२९.	लक्ष्मीशतकम्, (डा० वरदाचार्यकण्णन्)	रु० २०.००
३०.	अध्यात्मरामायण में अध्यात्म-चिन्तन (श्रीत्रिगुणानन्द शुक्ल)	रु० ४०.००
३१.	भाति मौरीशसम् (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ६.००
३२.	सारस्वतसमुन्मेषः (डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्रः)	रु० २०.००
३३.	अभिशापम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
३४.	ऋतम् (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००

देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९.